

Sąmokslo teorijos ir dešinysis ekstremizmas. Įžvalgos ir rekomendacijos smurtinio ekstremizmo prevencijai ir kovai su juo

Autorius: **Francesco Farinelli**, RAN ekspertų grupės narys

Radicalisation Awareness Network
RAN

Sąmokslų teorijos ir dešinysis ekstremizmas. Įžvalgos ir rekomendacijos smurtinio ekstremizmo prevencijai ir kovai su juo

TEISINIS PRANEŠIMAS

Šis dokumentas parengtas Europos Komisijai, tačiau jis atspindi tik autorių požiūrį. Europos Komisija neatsako už jokių pakartotinio šio leidinio naudojimo padarinius. Daugiau informacijos apie Europos Sąjungą galima rasti internete (<http://www.europa.europa>).

Liuksemburgas: Europos Sąjungos leidinių biuras, 2021

© Europos Sąjunga, 2021

Pakartotinio Europos Komisijos dokumentų naudojimo politika įgyvendinama pagal 2011 m. gruodžio 12 d. Komisijos sprendimą 2011/833/ES dėl pakartotinio Komisijos dokumentų naudojimo (OL L 330, 2011 12 14, p. 39). Jei nenurodyta kitaip, pakartotinai naudoti šį dokumentą leidžiama pagal „Creative Commons Attribution 4.0 International“ (CC-BY 4.0) licenciją (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). Tai reiškia, kad jį pakartotinai naudoti galima, jeigu tinkamai nurodoma autorystė ir visi pakeitimai.

Norint naudoti ar atgaminti elementus, kurių autorių teisės nepriklauso Europos Sąjungai, gali reikėti gauti tiesioginį atitinkamų teisių turėtojų leidimą.

Sąmokslų teorijos – tai didaktiniai pasakojimai, paremti archetipiniais naratyvais apie gėrį ir blogį. Pateikdamos „juodai baltą“ pasaulėžiūrą, jos skatina vidinių ir išorinių visuomenės grupių susiskaldymą, didindamos netoleranciją „kitokiems“ ir kitokį požiūrį nureikšminant kaip sąmokslą dalį. Ekstremistinės grupuotės sąmokslų teorijas naudoja kaip verbavimo ir radikalių tikslų įgyvendinimo priemonę, išnaudodamos pažeidžiamų asmenų neužtikrintumą, baimes, socialines ir ekonomines problemas bei psichikos sveikatos sutrikimus. Pastaraisiais metais dešinysis ekstremizmas aktyviai ir veiksmingai skleidžia sąmokslų teorijas, nukreiptas prieš asmenis ar grupes, kaltinamas dėl blogio visuomenėje. Labai svarbu apsaugoti auditoriją nuo rizikos būti įtrauktai į šių grupuočių sąmokslų labirintus, kad sąmokslų teorijų kūrėjai neturėtų galimybės skatinti ekstremistinių veiksmų ir smurto.

Įvadas

Sąmokslų teorijos – **visuotinis reiškiny**s, turintis įtakos beveik visoms žmogaus veiklos sritims. Visuomenėje paplito įsitikinimas, kad sudėtingus istorinius ar politinius įvykius, ypač kai jų aiškiai nepaaiškina kompetentingos institucijos ar mokslo bendruomenė, lemia slapti sąmokslai, kuriuos kontroliuoja nedidelė įtakingų asmenų grupė, turinti pikty kėslų. Tokias teorijas galima laikyti **bandymais paaiškinti** nerimą keliančius įvykius, atskleisti jų pagrindines priežastis ir susieti tai, kas gali atrodyti neįprasta, įtartina ar nepaaiškina. Kai kuriais atvejais jos yra nekenksmingos ir gali būti laikomos demokratinės diskusijos dalimi. Tačiau daugeliu kitų atvejų sąmokslų teorijos gali būti siejamos su radikaliu elgesiu, rasistinėmis pažiūromis, autoritarinėmis nuostatomis ir ekstremistinėmis ideologijomis, darančiomis didelį neigiamą poveikį visuomenei. Vienos iš **rimčiausių pasekmių** yra tai, kad sąmokslų teorijos gali padidinti ekstremistinių naratyvų patrauklumą (pavyzdžiui, pateikdamos viliojančius „juodai baltus“ poliarizuojančių įvykių paaiškinimus), pakirsti žmonių pasitikėjimą valdžia (pavyzdžiui, propaguojant idėją, kad vyriausybės kontroliuoja šešėlinis elitas), skleisti neapykantos kalbą (pavyzdžiui, kaltę suverčiant konkrečiai grupei ar asmeniui), mažinti pagarbą įrodymams (pavyzdžiui, užsipuolant ekspertus ir jų žinias, neturint reikiamos kompetencijos atlikti patikrinimą), skatinti smurtą (pavyzdžiui, nustatant taikinius) ir net sukelti mirtį (pavyzdžiui, skleidžiant antivakserių propagandą ir taip skatinant žmones atsisakyti skiepų teikiamos apsaugos).

COVID-19 kaip katalizatorius

COVID-19 pandemijos protrūkis tapo sąmokslų teorijų katalizatoriumi. Kadangi virusas yra nematomas, **kaip ir kiekvienu krizės laikotarpiu, pradėjo sparčiai plisti atitinkamos sąmokslų teorijos**. Siekdamos savo tikslų ir norėdamos pritraukti pasekėjų, ekstremistinės grupuotės pasinaudojo šia galimybe siūlydamos paprastus sprendimus ir atsakymus į labai sudėtingus klausimus. Šiuo atveju dešiniojo sparno ekstremistinės grupuotės atliko svarbų vaidmenį skleidžiant neapykantą žydams ir musulmonams, taip pat antielitines, rasistines ir antiimigracines nuotaikas. Tai, kad šios sąmokslų teorijos vis dažniau pasirodo ekstremistinėse terpėse, rodo, jog jos gali atlikti svarbų ideologinį vaidmenį ir veikti kaip radikalizacijos proceso multiplikatoriai.

Ši apžvalga

Šio dokumento tikslas – radikalėjimo ir smurtinio ekstremizmo prevencijos srityje dirbantiems specialistams glaustai pristatyti pagrindinius mechanizmus, kuriais **sąmokslų teorijos palaiko ekstremistinius naratyvus** ir gali prisidėti prie smurto naudojimo, taip pat parodyti sąmokslų teorijų ir dešiniųjų ekstremistinių grupuočių sąsajas.

Dokumentas padalintas į keturias dalis:

1. pirmoje dalyje pateikiama **literatūros apžvalga**, kurioje skaitytojas supažindinamas su sąmokslų teorijų funkcijomis, savybėmis ir tikslais;
2. antroje dalyje apžvelgiamos dažniausios dešiniųjų ekstremizmą remiančios sąmokslų teorijos, siekiant atkreipti dėmesį į **naratyvus, naudojamus ekstremistiniams veiksams** ir smurtui **mobilizuoti** bei

politinei darbotarkei propaguoti, pagrindinius nustatytus taikinius, pagrindinius jų platinimo kanalus ir skleidėjus;

- trečioje dalyje aptariami šiuolaikiniai **kovos su sąmokslu teorijomis** metodai, remiantis esama praktika ir įgyta patirtimi, kaip užkirsti kelią su sparčiu sąmokslu teorijų plitimu susijusiai rizikai ir kaip paneigti visuomenėje jau įsitvirtinusias sąmokslu teorijas;
- ketvirtoje dalyje, remiantis ankstesnėse dalyse pristatyta informacija, pateikiamos **rekomendacijos**, kaip pilietinės visuomenės veikėjai, mokyklos, vyriausybės ir saugumo tarnybos gali padėti kovoti su sąmokslu teorijomis pagal savo veiklos sritį.

Kontekstas

Sąmokslu teorijos nėra naujas reiškinys ⁽¹⁾. Žmonijos istorijoje gausu sąmokslu istorijų ir naratyvų, paremtų ne žiniomis ir patikimais šaltiniais, o spėjimais ir nepatvirtintais faktais, kuriais siekiama įrodyti, kad „**viskas yra ne taip, kaip atrodo**“. Jie dažnai kyla iš noro ar poreikio suprantamai paaiškinti daugialypius įvykius ir rasti žmogų, kurį būtų galima apkaltinti dėl bet kokių probleminių aspektų ⁽²⁾.

Nors apie sąmokslu teorijų egzistavimą buvo žinoma jau seniai, pati sąvoka visuomenėje ėmė plisti 1870–1970 m. ⁽³⁾, ir tik nuo XX a. dešimtojo dešimtmečio mokslininkai pradėjo vis labiau domėtis šia tema ⁽⁴⁾. Pastarąjį dešimtmetį pasirodė nemažai publikacijų ir projektų, skirtų sąmokslu teorijų analizei. Nepaisant gausios literatūros, labai sunku apibrėžti, kas yra ta sąmokslu teorija. Pirmą, dėl šio termino istorinių šaknų nėra sutarimo nei oficialiuose tyrimuose, nei tarp ekspertų; antra, pati sąmokslu teorijos sąvoka yra neaiški ir mokslininkai nesutaria dėl jos apibrėžties. Iš tiesų tyrimuose daugiausia dėmesio skiriama skirtingų nacionalinių kontekstų ypatumams, o ne sisteminiam lyginamajam požiūriui. Be to, priklausomai nuo temų tiriančios mokslo šakos (istorija, sociologija, psichologija, filosofija ir t. t.), apibūdinant reiškinį atsiranda tam tikrų skirtumų, kuriuos lemia kiekvienos srities požiūris ⁽⁵⁾. Galiausiai, ši sąvoka dažnai vartojama (ir ja piktnaudžiaujama) politikoje, siekiant atmesti tam tikrą kritiką, nesvarbu, ar ji teisinga, ar ne, ir, kaip teigia Robas Brothertonas, „**ne kiekviena sąmokslu teorija yra sąmokslu teorija**“ ⁽⁶⁾. Dėl visų šių priežasčių labai svarbu pateikti funkcinę ir darbinę termino apibrėžtį, pradedant nuo jo savybių, tikslų ir funkcijų apibūdinimo.

Darbinė apibrėžtis

Sąvoką „sąmokslu teorija“ sunku apibrėžti ir dėl to, kad jos gyvybiškai svarbi dedamoji yra riba tarp gyvenimo ir literatūros, **faktų ir fikcijos**, mokslo ir pseudomokslo. Šios teorijos dažnai grindžiamos faktais, istoriniais įvykiais ar faktinėmis tiesomis, kurių naratyvai yra perdėti, klaidinančiai pakeisti ar iškreipti pagal poreikius.

Iš tiesų **sąmokslu teorijos pirmiausia yra istorijos ir didaktiniai pasakojimai**, kurie gali būti visiškai išgalvoti arba grindžiami faktų ir fikcijos mišiniu, **sukuriančiu užburtą ratą iš viduje nuoseklių paaiškinimų ir analogijų**. Taip, pavyzdžiui, „**romano scena gali virsti apreiškimo tekstu**“ ⁽⁷⁾, paremtu manichėjiškos vadinamųjų gerų žmonių ir korumpuoto elito kovos idėja. Prisiminkime vieną didžiausių XX a. klastočių – „Siono išminčių protokolus“. Tariami protokolai puikiai iliustruoja antisemitinę sąmokslu teoriją. Nors jų turinys yra išgalvotas, tekstas, kuriame neva aprašomas mitas apie žydų sąmokslą užvaldyti pasaulį, buvo išverstas į 50 kalbų ir plačiai naudojamas pogromams Rusijoje ir Ukrainoje, nacių ideologijai ir žudynėms pateisinti ⁽⁸⁾.

Sąmokslu teorijos **nebūtinai turi pateikti labiausiai tikėtiną įvykių paaiškinimą**. Europos Komisijos teigimu, tokias teorijas galima apibrėžti kaip:

⁽¹⁾ Garsūs istoriniai pavyzdžiai: Johno Robinsono tekstas „Proofs of a Conspiracy against all the Religions and Governments of Europe“ (1797 m.) ir Abbé Barruelio tekstas „Memoirs Illustrating the History of Jacobinism“ (1797 m.). Abiejuose tekstuose išreiškiama sąmokslu baimė dėl Bavarijos iliuminatų per Prancūzijos revoliuciją.

⁽²⁾ EU DisinfoLab, *COVID-19 Conspiracy Theories: Comparative trends in Italy, France, and Spain*.

⁽³⁾ McKenzie-McHarg, *Conceptual history and conspiracy theory*, 18 p.

⁽⁴⁾ Hristov et al., *Introduction*, 11 p.

⁽⁵⁾ Radu & Schultz, *Conspiracy Theories and (the) Media (Studies)*.

⁽⁶⁾ Brotherton, *Suspicious Minds*, 62 p.

⁽⁷⁾ Boym, *Conspiracy Theories and Literary Ethics: Umberto Eco, Danilo Kiš and The Protocols of Zion*, 98 p.

⁽⁸⁾ Boym, *Conspiracy Theories and Literary Ethics: Umberto Eco, Danilo Kiš and The Protocols of Zion*, 98 p.

„Tikėjimas, kad blogų ketinimų turinčios galingos jėgos slapta manipuliuoja tam tikrais įvykiais ar situacijomis ⁽⁹⁾.“

Benjamino Lee žodžiais tariant, svarbu tai, kad sąmokslų teorijos pateikia „aiškius ir nedviprasmiškus naratyvus, **suskirsto pasaulį į vidines ir išorines grupes**, stiprina **ypatingumo** jausmą, kuris atsiranda turint priėjimą prie vidinių žinių, ir apskritai didina ekstremistinių naratyvų patrauklumą“ ⁽¹⁰⁾. Tokiu būdu jos gali būti nukreiptos tiek į tariamas slaptas draugijas, pavyzdžiui, iluminatus, tiek į tikras organizacijas, pavyzdžiui, Bilderbergo grupę ar Jungtines Tautas.

Sąmokslų teorijos ir ekstremistinės grupuotės

Daugybė sąmokslų teorijų yra susiję su socialiniais ir politiniais įvykiais, pradedant išsilapinimu Mėnulyje (kaltinama, kad jo niekada nebuvo) ar prezidento Kenedžio nužudymu (jį nužudė CŽV) ir baigiant princesės Dianos mirtimi (be kitų teorijų, ji galėjo suvaidinti savo mirtį arba tapti karališkojo sąmokslų auka). Tačiau, pasak Bartletto ir Millerio, jos „**ypač paplitusios, kai kalbama apie teroristinius incidentus**“ ⁽¹¹⁾. Tarp konkrečių tokių teorijų pavyzdžių yra teiginiai, kad Rugsėjo 11-osios teroro aktai buvo „savų darbas“ arba surežisuoti, kad už Lokerbio sprogdinimą atsakinga CŽV arba kad Madrido traukinių sprogimai buvo Ispanijos ir kitų užsienio šalių slaptųjų tarnybų surengto sąmokslų rezultatas ⁽¹²⁾.

Todėl tikėjimas sąmokslais gali paskatinti radikalizaciją ir ekstremizmą. Iš tiesų, nors tikėjimas sąmokslų teorijomis nėra pakankama sąlyga ekstremistiniams veiksams vykdyti (yra taikių sąmokslų teorijomis tikinčių grupių) ir šioje srityje reikia atlikti daugiau tyrimų, kaip parodė Johnas M. Bergeris, **dažniausi ekstremistų naudojami krizės naratyvai apima sąmokslus** ir ypač „įsitikinimą, kad išorinės grupės dalyvauja slaptuose veiksmuose, siekdamos kontroliuoti vidinės grupės rezultatus“ ⁽¹³⁾.

Galima pridurti, kad vienos sąmokslų teorijos yra nekenksmingos, tačiau kitos gali turėti **destabilizuojantį poveikį ir kurstyti žmones smurtauti**. Neatsitiktinai sąmokslų teorijos yra **galinga** ekstremistinių ideologijų naudojama **verbavimo priemonė** ir, atvirkščiai, ekstremistinės ideologijos gali prisidėti prie sąmokslų teorijų kūrimo ⁽¹⁴⁾. Pavyzdžiui, dešinėsios ekstremistinės ideologijos yra susijusios su antisemitinėmis sąmokslų teorijomis, kaip antai su minėtais „Siono išminčių protokolais“, kuriais siekiama **pakeisti aukų ir kaltininkų vaidmenis**: pagal šį naratyvą žydai (išorinė grupė) susimokė dominuoti pasaulyje ir sugalvojo antisemitizmą, kad paslėptų savo tikruosius ketinimus ir tikslus, nukreiptus prieš nežydų tautybės žmones (vidinė grupė).

Kai kuriose islamistų ir kraštutinių kairiųjų grupėse taip pat pastebimas stiprus **viktimizacijos** komponentas. Islamistų sąmoksluose daugiausia dėmesio skiriama tariamam judėjų ir krikščionių sąmokslui, kuriuo siekiama sunaikinti islamą. Kraštutinių kairiųjų grupės sąmokslus galima sieti su antisemitizmu, kaip yra kraštutinių dešiniųjų ir islamistinių ideologijų atvejais, ir su vadinamojo pasaulinio elito sąmokslu, kuriuo, pasak kai kurių iš jų, siekiama „naujosios (totalitarinės) pasaulio tvarkos“ ⁽¹⁵⁾.

Todėl sąmokslų teorijos gali sutapti net priešingose ekstremistinėse grupuotėse. Be to, jos „dažnai tarnauja kaip „**radikalizuojantis multiplikatorius**“, kuris stiprina grupės ideologiją, vidinę dinamiką ir psichologinius procesus“¹⁶.

Apibendrinant, remiantis esama literatūra, **ekstremistinėms grupuotėms sąmokslų teorijų naudojimas ir sklaidimas gali atlikti svarbų socialinį vaidmenį**, visų pirma:

- pateikiant tokias teorijas kaip apreiškimus, skirtus „tikroms žinioms“ ir „paslėptai prasmei“ atskleisti tiems, kurie nusipelno žinoti tiesą, ir taip stiprinant vienybės jausmą grupėse ir tarp asmenų, kurie laikosi šio tikėjimo;

⁽⁹⁾ Europos Komisija, [What are conspiracy theories? Why do they flourish?](#)

⁽¹⁰⁾ Lee, *Radicalisation and conspiracy theories*, 344 p.

⁽¹¹⁾ Bartlett & Miller, *The power of unreason*, 17 p.

⁽¹²⁾ Ibid.

⁽¹³⁾ Berger, *Extremism*, 66 p.

⁽¹⁴⁾ Cassam, *Conspiracy Theories*, 50 p.

⁽¹⁵⁾ Bartlett & Miller, *The power of unreason*, 3 p.

⁽¹⁶⁾ Bartlett & Miller, *The power of unreason*, 4 p.

- pateikiant aiškius naratyvus, kaip sprendimą ir priemonę nerimui įveikti;
- sukuriant skubos jausmą kovojant už tai, kas teisinga. Būtinybė skubiai imtis veiksmų taip pat pateisina smurtą prieš oponentus, nes „alternatyvų nėra“, o priešingu atveju „bus per vėlu“;
- skatinant viktimizaciją;
- sukeičiant vietomis aukas ir kaltininkus;
- dar labiau pabrėžiant nuostatą „mes prieš juos“, kai tikros ar tariamos grupės narių problemos priskiriamos slaptiems ir neteisėtiems veiksams, kuriuos vykdo galinga paslaptinių išorinių grupių sąjunga;
- nureikšminant disidentų balsus kaip sąmokslą dalį;
- didinant ekstremistinių ideologijų ir naratyvų patrauklumą;
- pateisinant esamus prietarus;
- skatinant piliečių ir konkrečių bendruomenių nepasitikėjimą valdžia ir institucijomis;
- propaguojant politinę ar ideologinę darbotvarkę, kenkiančią tiesai.

Galiausiai tokios teorijos suteikia galimybę asmenims nustatyti, kas yra (tariamai) atsakingas už jų problemas. Apkaltindamos konkrečią grupę ar asmenį kaip kaltą, jos **gali prisidėti prie ekstremistinio smurto**, aukų pasirinkimo ir taikinio nukreipimo.

Sąmokslų teorijos dėl politinės naudos

Dviejų polių (vidinės grupės ir išorinės grupės) konflikto skatinimas yra ypač svarbus norint aiškiai matyti, kad sąmokslų teorijos beveik visada siekia politinio tikslo ir taip **paveikti viešąją nuomonę** ar konkrečią tikslinę grupę norima linkme. Cassamas teigia, kad „sąmokslų teorijos [...] visų pirma yra **politinės propagandos forma**“⁽¹⁷⁾. Pasak autoriaus, tokios teorijos skiriasi nuo įprastų pasakojimų apie konspiracinius faktus, nutikusius istorijos eigoje. Pastarieji susiję su gerai dokumentuotais istoriniais epizodais, o sąmokslų teorijos – su politiniais žaidimais.

Apžvelgus esamą literatūrą⁽¹⁸⁾, galima išskirti keletą sąmokslų teorijų **ypatybių**. Tokios teorijos yra:

- **Spekuliacinio pobūdžio**
Sėkmingas sąmokslas panaikina visus įrodymus. Todėl sąmokslų teorijos dažnai gali būti grindžiamos tik anomalijomis ir fragmentiškais įkalčiais, o ne tvirtais įrodymais, padedančiais atskleisti, kas įvyko. Ši prielaida leidžia sąmokslų teorijų kūrėjams pagrįsti savo spėliones.
- **Prieštaraujančios**
Valdžios atstovai ir oficialūs ekspertai laikomi sąmokslu, kurį bando nusišalinti valdžia, dalimi. Todėl jų nuomonė yra netikra. Sąmokslų teorijų kūrėjai iš prigimties prieštarauja jų „oficialiai istorijai“.
- **Ezoterinės**
Oficialiuose pasakojimuose apie istorinius įvykius dažnai pasigendama ezoteriškumo. Atmesdamos akivaizdžius paaiškinimus ir siūlydamos paslapčių ir ezoterinių pasakojimų derinį, sąmokslų teorijos tampa patrauklesnės.
- **Mėgėjiškos**
Nors kai kurie sąmokslų teorijų kūrėjai turi atitinkamą kvalifikaciją, dauguma jų yra „interneto detektyvai“ ir „detektyvai mėgėjai“.

⁽¹⁷⁾ Cassam, *Conspiracy Theories*, 6–7 p.

⁽¹⁸⁾ Žr. Cassam „Conspiracy Theories“, Brotherton „Suspicious Minds“, Keeley „Of conspiracy theories“, Goertzel „Belief in conspiracy theories“, Sunstein & Vermule „Conspiracy theories: Causes and cures“.

- **Pirmykštės**

Žvelgiant iš pirmųjų perspektyvos, sudėtingi įvykiai visada turi gilesnę prasmę ir juos kontroliuoja tam tikra elitinė grupė.

- **Savitikslės**

Bet kokį bandymą išsklaidyti sąmokslo teorijas sąmokslo teorijų kūrėjai arba sąmokslo teorijomis besivadovaujantys asmenys gali laikyti jų įsitikinimų pagrįstumo įrodymu.

Cassamo teigimu, dėl šių ypatybių sąmokslo teorijos vargu ar gali būti teisingos. Iš tiesų, pasak autoriaus, „svarbu ne tai, ar sąmokslo teorija yra teisinga, o tai, ar ji vilioja“⁽¹⁹⁾.

Kodėl tikima sąmokslo teorijomis?

Jeigu sąmokslo teorija yra įtaigus būdas skleisti dezinformaciją ir netikras naujienas, prisidengiant kilnia misija atskleisti slaptą sąmokslą ir nematomą ranką, slypinčią už akivaizdžių (ir dažnai siaubingų) įvykių, **sąmokslo teorijų kūrėjas** galima apibrėžti kaip (apsimestinį) **herojų, atsakingą už atskleidimo išryškumą**. Kitoje spektro pusėje yra tie, kuriuos galime vadinti **sąmokslo teorijų vartotojais**, t. y. asmenys, kurie nekuria sąmokslo teorijų, bet vis tiek jomis domisi arba jomis pasitiki, nepriklausomai nuo to, ar jie jas skleidžia, ar ne.

Šie žmonės gali susivilioti sąmokslo teorijomis, nes, kaip teigia Cassas Sunsteinas, siaubingi įvykiai sukelia pasipiktinimą ir reikia juos priskirti tyčiniams veiksams⁽²⁰⁾; arba todėl, kad kai kurios iš šių teorijų atitinka jų ideologinius ar politinius įsipareigojimus, kaip teigia Cassamas, arba, pasak Brothertono, dėl to, kad,

---

„Sąmokslo teorijos atspindi kai kurias mūsų galvoje įdiegtas išankstines nuostatas ir idėjas, taip pat giliausius mūsų troškimus, baimes ir požiūrį į pasaulį ir jame gyvenančius žmones. Iš prigimties esame įtarūs. Mes visi iš prigimties esame sąmokslo teorijų kūrėjai.“⁽²¹⁾

Norėdamas atsakyti į klausimą, kodėl visi esame linkę tikėti sąmokslo teorijomis, Brothertonas atkreipia dėmesį į kai kuriuos kognityvinius žmogaus proto polinkius.

- **Poreikis kontroliuoti**

Kai žmogus negali savęs kontroliuoti, jis ieško kompensacinės kontrolės formos. Tikėjimas galingais priešais, kurie kontroliuoja tam tikrus mūsų gyvenimo aspektus, yra būtent kompensacinės kontrolės forma.

- **Dėsningumų paieška**

Ryšų ir dėsningumų nustatymas padeda suprasti pasaulį. Žmogus tai daro nesąmoningai, kartais „jungdamas taškus, kurie iš tikrųjų visai nesusiję“.

- **Tikslingumo šališkumas**

Polinkis manyti, kad viskas visada vyksta „todėl, kad kažkas taip norėjo“.

- **Proporcingumo šališkumas**

Polinkis manyti, kad įvykio mastas atitinka bet kokio jį sukėlusio dalyko mastą.

- **Patvirtinimo šališkumas**

Polinkis ieškoti įrodymų, kurie atitinka tai, kuo jau tiki, ignoruojant priešingus dalykus ir įrodymus.

Nagrinėjant klausimą, kodėl žmonės žavisi sąmokslo teorijomis arba yra linkę jas kurti, vartoti, jomis tikėti ir jas skleisti, galima paminėti ir kitus veiksnius. Pasak Freemano ir Bentallio:

⁽¹⁹⁾ Cassam, *Conspiracy Theories*, 31 p.

⁽²⁰⁾ Sunstein, *Conspiracy Theories and Other Dangerous Ideas*, 13 p.

⁽²¹⁾ Brotherton, *Suspicious Minds*, 16 p.

„Konspiracinį pasaulio aiškinimą skatina marginalizacija, skurdas, neigiama patirtis vaikystėje, kontrolės stoka, žema savivertė ir nelaimingumo jausmas.“ ⁽²²⁾

Šiuo metu iš esmės egzistuoja dvi nuomonės apie sąmokslų teorijų atsiradimo ir plitimo priežastis. Jas galime vadinti „**paranojine perspektyva**“ ir „**kultūrinė sociologinė perspektyva**“. Pirmoji, kurią pirmą kartą pristatė Richardas Hofstadteris ⁽²³⁾, teigia, kad sąmokslų teorijos yra individualios psichologijos aspektas ir kad sąmokslų teorijų kūrėjai yra paranojiškos asmenybės, jie jaučiasi bejėgiai ir turi „juodai baltą“ pasaulėžiūrą. Antruoju atveju į sąmokslų teorijas žvelgiama kaip į kažką giliai įsišaknijusio politinėje kultūroje ir daugiau dėmesio skiriama tam, kad konspiracinis mąstymas gali būti laikomas populistinio protesto prieš vadinamąjį galingąjį elitą forma ⁽²⁴⁾. Šiuo atveju sąmokslų teorijos gali būti pagrindinių socialinių įtampų, kurias reikia pašalinti, simptomai.

Interneto ir socialinės žiniasklaidos vaidmuo

Sąmokslų teorijos skleidžiamos įvairiais būdais ir dėl įvairių priežasčių, tokių kaip sąmoningas manipuliavimas svarbiais įvykiais, politinė propaganda, nukreipta prieš konkrečius asmenis ir grupes, analitinių įgūdžių stoka, kognityvinis šališkumas, pramogos, finansinės priežastys ir t. t. Jos taip pat gali būti skleidžiamos nesiekiant skatinti poliarizacijos, ekstremizmo ar smurto. Vis dėlto, sąmokslų teorijai įsišaknijus, ji gali greitai augti, tampa sunku kovoti su jos poveikiu žmonėms, kurie linkę radikalėti.

Internetas, socialinė žiniasklaida, televizijos laidos ar vadinamasis sąmokslų kinas **gali padidinti imlumą sąmokslų teorijoms** ⁽²⁵⁾. Čia svarbų vaidmenį gali atlikti net **muzika**. Pavyzdžiui, tokie judėjimai kaip „White Power Music“ skleidė rasistinio turinio informaciją apie tai, kad baltuosius žmones pakirs internacionalistiniai sąmokslai. Iš tiesų muzika jau dešimtmečius tarnauja baltųjų viršenybės šalininkams, o internetas yra galingas būdas šiai ideologijai toliau skleisti ir ją propaguoti. Tai, kad internetas gali skatinti ir skleisti sąmokslų teorijas, o internetiniai diskusijų forumai ir socialinės žiniasklaidos kanalai suteikia galimybę susipažinti su šiuo reiškiniu, nereiškia, kad dabar žmonės yra labiau linkę į sąmokslus nei prieš interneto sukūrimą ⁽²⁶⁾. Vis dėlto kai kurie elementai, pavyzdžiui, lengvas sąmokslų teorijų priėmimas, greitis, kuriuo jos gali būti skleidžiamos, ir didžiulis viešai priėmimų duomenų be aiškių jų aiškinimo gairių augimas, gali padidinti **riziką patekti į sąmokslų labirintą labiausiai pažeidžiamiems asmenims**. Be to, kalbant apie socialinės žiniasklaidos kanalus, kai kurie mokslininkai teigia, kad

„Sąmokslų teorijos socialinėje žiniasklaidoje neskleidžiamos bet kam, kaip dažnai manoma. Jos dažniausiai lieka sutelktos tose bendruomenėse, kurios joms jau pritaria.“ ⁽²⁷⁾

Čia taip pat reikėtų pažymėti, kad naujajai teroristų kartai būdinga tai, kad didelė dalis jų radikalizacijos procesų, atrodo, vyko internete ⁽²⁸⁾, kur jie dalijasi įvairiomis sąmokslų teorijomis daugybėje internetinių bendruomenių, kurios stiprina ir pateisina viena kitos teorijas pagal savo politines pasaulėžiūras. Nereikėtų nuvertinti pavojaus, susijusio su abipuse radikalizacija ir visuomenės poliarizacijos skatinimu.

Sąmokslų teorijos ir dešinysis ekstremizmas

2017 m. žurnale „Journal of Social and Political Psychology“ paskelbtame tyrime teigiama, kad „**kraštutinių kairiųjų ir dešiniųjų pažiūrų asmenys yra labiau linkę tikėti sąmokslų teorijomis nei nuosaikieji**“ ⁽²⁹⁾. Iš tiesų tiek politinis ekstremizmas, tiek tikėjimas sąmokslų teorijomis yra susiję su panašia mąstysena ir siekiu suprasti

⁽²²⁾ Freeman & Bentall, *The concomitants of conspiracy concerns*, 596 p.

⁽²³⁾ Žr., pavyzdžiui, Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics*.

⁽²⁴⁾ Žr., pavyzdžiui, Hooper, *Populism and conspiracy theory in Latin America*, 260–274 p; Bergmann, *Conspiracy & Populism: The Politics of Misinformation*.

⁽²⁵⁾ Mulligan & Habel, *The implications of fictional media for political beliefs*, 2 p.

⁽²⁶⁾ Douglas et al., *Understanding Conspiracy Theories*, 15 p.

⁽²⁷⁾ Douglas et al., *Understanding Conspiracy Theories*.

⁽²⁸⁾ Žr., pavyzdžiui, Weimann, *Terrorism in Cyberspace: The Next Generation*; UNODC, *The use of the Internet for terrorist purposes*.

⁽²⁹⁾ Krouwel et al., *Does extreme political ideology predict conspiracy beliefs, economic evaluations and political trust?*, 435 p.

visuomenę (30). Kaip minėta pirmoje šios apžvalgos dalyje, būtent paprastų atsakymų į sudėtingus klausimus pateikimas, taip pat aiškus sudėtingų įvykių priežasčių ir atsakingų asmenų nustatymas padeda žmonėms valdyti neapibrėžtumą. Ekstremistinės grupuotės naudojasi šiuo žmogaus poreikiu skleidamos savo radikalią politinę ideologiją, pateikdamos savo tikslinei auditorijai priežastinius nerimą keliančių įvykių paaiškinimus, kurie leidžia žmonėms išsaugoti įsitikinimus ir tikėjimą, nepaisant pažeidžiamumo ir loginio nenuoseklumo.

Sąmokslų teorijos populiaros tarp visų rūšių ekstremizmo. Europolo duomenimis, pastaraisiais metais dešinieji ekstremistai, įkvėpti „pasaulinės bendruomenės, kuri laikosi sąmokslų teorijų, jas stiprina ir ragina smurtauti“ (31), surengė daug teroristinių išpuolių, kurie pasiekė ir Europą. To ryškus pavyzdys – išpuoliai Norvegijoje (2011 m.) ir Naujojoje Zelandijoje (2019 m.), kurie bus išsamiau paaiškinti toliau. Jie parodo, kaip **apokaliptiniai įsitikinimai ir sąmokslų teorijos dešiniųjų ekstremistinių grupuočių diskursuose gali turėti pražūtingą poveikį**. Iš tiesų, neonacių konspiracinė mąstysena ir fašizmo kultūra, kurioje tikrovė vertinama kaip „gėris arba blogis“ (32), nuolat grindžiamos sąmokslų teorijomis, suteikiančiomis pasekėjams „misijos ir „aukštesnio“ tikslo pojūtį, kartais paskatinančiomis jų religinį atsivadimą, kurį kai kurie šalininkai atvirai vadina savo „tikėjimu“ (33).

Didelė tikimybė, kad sąmokslų teorijų kūrėjai pasieks kraštutinių dešiniųjų pažiūrų asmenis, turinčius plačias ideologines pažiūras. Kaip teigia Ekonomikos ir taikos institutas, per pastaruosius dešimt metų kraštutinių dešiniųjų terorizmas nebuvo glaudžiai susijęs su konkrečia teroristine grupuote (34). Šiame platus ideologinio lojalumo spektre **sąmokslų teorijos skatina verbavimo metodus**, kurdamos tiesioginio pavojaus, reikalaujančio neatidėliotų veiksmų, jausmą.

Dešinysis ekstremizmas apima įvairius judėjimus (35), kuriuose vyrauja grėsmingos ir rasistinės pažiūros, tikėjimas sąmokslu idėjomis ir teorijomis apie istorinius įvykius bei kitus socialinius ir politinius faktus (36).

„Jie padeda kurti baimės ir priešiško mažumų grupėms atmosferą. Tokia ksenofobija, neapykanta žydams ir musulmonams bei antiimigracinėmis nuotaikomis grindžiama atmosfera gali paskatinti kai kuriuos radikalizuotus asmenis smurtauti prieš mažumų grupėms priklausančius asmenis ir niokoti jų turtą – pastaraisiais mėnesiais tai matėme jau ne kartą.“ (37)

Net jei dešiniųjų ekstremistinės grupuotės visoje ES nesiima smurto, jų propaganda, dažnai pagrįsta tikėjimu „baltosios rasės“ viršenybe ir tariamu sąmokslu, kuriuo siekiama per masinę imigraciją pakeisti baltųjų populiaciją, **skleidžia neapykantos kalbą, skatina tikslinių grupių dehumanizaciją ir kursto kitus naudoti smurtą**. Net ir dešinieji populistiniai judėjimai dažnai perima sąmokslų teorijas, tiesiogiai nenaudodami fizinio smurto. Kitas pavyzdys – **vadinamoji lyčių sąmokslų teorija**, kuri, atrodo, plačiai paplitusi tarp dešiniųjų ekstremistų. Šia teorija tikintys žmonės mano, kad lyčių studijos ir aktyvizmas už LGBT teises akivaizdžiai rodo slaptą galingų grupių sąmokslą, kuriuo siekiama pakenkti kitoms grupėms, pavyzdžiui, Katalikų bažnyčiai, arba kelti grėsmę šeimai, sukelti konfliktą tarp lyčių (38).

Apibendrinant, net ir nenaudojant smurto, tokios teorijos gali populiarinti ksenofobiją, autoritarizmą, atpirkimo ožių ieškojimą ir konspiracizmą, o tai gali legitimuoti diskriminaciją arba pakirsti pasitikėjimą demokratinėmis institucijomis.

Prieš imigrantus nukreiptos sąmokslų teorijos

Prieš nužudydamas 51 žmogų ir dar dešimtis sužeisdamas dviejose mečetėse Naujojoje Zelandijoje, Brentonas Tarrantas paskelbė 74 puslapių manifestą „**Didysis pakeitimas**“ (angl. The Great Replacement). Šis pavadinimas susijęs su Renaudo Camuso sąmokslų teorija, pateikta jo knygoje „Le Grand

---

(30) van Prooijen et al., *Political Extremism Predicts Belief in Conspiracy Theories*, 570 p.

(31) Europolas, *European Union Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT) 2020*, 77 p.

(32) Tokia mąstysena būdinga visų rūšių ekstremizmui.

(33) Jackson, *Conspiracy Theories and Neo-Nazism in the Cultic Milieu*, 462 p.

(34) Institute of Economics & Peace, *Global Terrorism Index 2019*, 44 p.

(35) Pavyzdžiui, baltųjų viršenybės propaguotojai, baltieji nacionalistai, baltieji separatistai ir neonaciai, tokie kaip Kukluksklanas, Amerikos nacių partija, Nacionalinis aljansas, Arijų tautos ir kt.

(36) Winter, *My Enemies Must Be Friends: The American Extreme-Right, Conspiracy Theory, Islam, and the Middle East*, 1 p.

(37) De Bolle, *Foreword*, 4 p.

(38) Marchiewska & Cichocka, *How a gender conspiracy theory is spreading across the world*.

Remplacement“³⁹. Manifesto turinys atskleidžia Tarranto tikėjimo sąmokslu teorijomis ir smurto ideologijos pagrindinius elementus, kuriuos galima apibendrinti taip (39):

- imigrantai yra „įsibrovėliai“, kurie kolonizuoja kitų žmonių žemes;
- „įsibrovėliai“ žudo planetą dėl savo gimstamumo;
- baltoji rasė yra puolama ir jai gresia neišvengiamas išnykimas;
- islamas ir musulmonai kelia didžiausią grėsmę Europai ir baltųjų viršenybei;
- kapitalistai ir socialistai, taip pat liberalizmo ir nihilizmo ideologijos sunaikino aplinką ir stipriai prisidėjo prie Vakarų civilizacijos nuosmukio;
- „globalizmas“, suprantamas kaip ekonominė ir politinė sistema, veikianti šešėlinių jėgų, kontroliuojančių ekonomiką ir žiniasklaidą, naudai, įvardijamas kaip problema, o „prieš baltuosius nusistačiusi žiniasklaidos mašina“ ir „X grupės“ yra kaltos dėl piktavališkų slapstų sąmokslų;
- tradicinės šeimos naikinimas yra viena iš Europos gyventojų skaičiaus mažėjimo priežasčių;
- internete yra visi atsakymai: „Niekur kitur nerasite tiesos“.

Save laikydamas „ekofašistu“, siekiančiu per „žaliąjį nacionalizmą“ (kovojančiu su gyventojų pertekliumi ir migracija) išsaugoti natūralią tvarką, Tarrantas teigė, kad išpuoliai Kraistčerče buvo **kerštas** už (tariamą) baltųjų europiečių genocidą ir džihadistų teroristinius išpuolius Europoje.

Manifeste atkreipiamas dėmesys į ideologines sąsajas tarp „didžiojo pakeitimo“ sąmokslu ir paralelinės „**baltųjų genocido**“ teorijos – jie abu orientuoti į baltosios rasės viršenybės postulavimą ir pavojaus, kad baltųjų populiacija gali būti pakeista, skleidimą. Nors abiejose teorijose naudojamos rasistinės formuluotės prieš imigrantus ir skatinama neapykanta mažumoms, pagrindinis jų skirtumas yra tas, kad pirmoji teorija artimesnė vadinamajai **Eurabijos teorijai**, kurioje teigiama, kad Vakarų šalis užvaldo islamas, o antroji dažniau siejama su antisemitinėmis sąmokslu teorijomis (40). Tačiau, kaip teigiama pirmoje šios apžvalgos dalyje, šių teorijų tikslai gali sutapti. Pavyzdžiui, „didžiojo pakeitimo“ teorijos atveju dažnai manoma, kad sąmokslui vadovauja žydai (41).

„Didžiojo pakeitimo“ sąmokslu teorija taip pat susijusi su **antifeminizmu**:

„Teigiama, kad feminizmas buvo sugalvotas tam, kad atitrauktų moterų dėmesį nuo jų „natūralaus“ motinos vaidmens, ir todėl kaltinamas dėl mažėjančio gimstamumo Vakarų šalyse, o tai savo ruožtu leidžia imigrantams, kurių moterims feministinė retorika neva neturėjo įtakos, greičiau tapti dauguma.“ (42)

Brentonas Tarrantas pareiškė, kad jį įkvėpė Anglijos politikas Osvaldas Mosley, 1932–1940 m. vadovavęs Didžiosios Britanijos fašistų sąjungai, baltųjų viršenybės šalininkas Dylanas Roofas, 2015 m. Čarlstone nužudęs devynis afroamerikiečius, ir 2011 m. Norvegijoje įvykdytų išpuolių autorius Andersas Breivikas. Visus juos sieja (arba siejo) **rasistinės pažiūros** ir pranašystės apie siaubingą ateitį ir likimą, kai baltieji praras savo galią. Šiuolaikinis šios pasakos panaudojimo pavyzdys galėtų būti dabartinis „**Boogaloo**“ judėjimas, vienijantis „kraštutines grupes nuo ginklų teisių ir nereguliarių karinių pajėgų judėjimų iki baltųjų viršenybės šalininkų“, kurie kalba apie „antrąjį pilietinį karą“ arba „rasių karą“, vartodami žodį „boogaloo“ (43). „Boogaloo berniukai“ naudoja ironiškus vaizdus ir memus, pavyzdžiui, ginkluotą Varlę Pepę – įprastą baltųjų viršenybės šalininkų ir dešiniųjų grupių naudojamą memą.

Čia verta paminėti, kad tokie judėjimai kaip „Identitäre Bewegung“ (Vokietija) ar „Pegida UK“ kaltina savo šalių vyriausybes „savo tautos genocidu“, siedami islamą su nacizmu dėl tariamai bendros pavojingos agresijos, rasizmo, raginimo žudyti, netolerancijos ir priespaudos ideologijos⁴⁴. Paprastai tokie judėjimai išnaudoja

⁽³⁹⁾ Centre for Analysis of the Radical Right, 'The Great Replacement' – Decoding the Christchurch Terrorist Manifesto.

⁽⁴⁰⁾ Davey & Ebner, *The Great Replacement*, 7 p.

⁽⁴¹⁾ Europolas, *European Union Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT) 2020*, 95 p.

⁽⁴²⁾ Ibid., 71 p.

⁽⁴³⁾ Zadrozny, *What is the 'boogaloo'? How online calls for a violent uprising are hitting the mainstream.*

⁽⁴⁴⁾ Klein & Muis, *Online discontent: comparing Western European far-right groups on Facebook*, 555 p.

prieš imigrantus nukreiptas nuotaikas ir prisistato kaip budeliai, saugantys „daugumą sudarančius gyventojus“ nuo nevietinių imigrantų (45). Jie remiasi naratyvais ir nusiskundimais, kuriuos išsako tikslinė auditorija, ir vėliau juos skleidžia internete. Siekdami sustiprinti antiimigracines nuotaikas, jie pasitelkia iš išorės kylančią „demografinę grėsmę“.

Antisemitinės sąmokslų teorijos

Dešinysis ekstremizmas tradiciškai yra antisemitinis. Pavyzdžiui, **Holokausto neigimas** yra ryškus dešiniojo ekstremizmo pavyzdys, kai bandoma išteisinti nacius, o žydai kaltinami įvairiausiais nusikaltimais. Amerikiečių tiriamosios žurnalistikos atstovas Chipas Berletas sąmokslų teorijas apibrėžia kaip „baimės priemones“ (46), giliai įsišaknijusias antisemitizme ir rasizme. Iš tiesų, nors taikiniai gali keistis kartu su istorinėmis aplinkybėmis, **dešiniųjų ekstremistinėms grupuotėms „žydai“ išlieka svarbiu atpirkimo ožiu**. Pavyzdžiui, sąvoka **Sionistų okupuota vyriausybė** (angl. Zionist Occupied Government, ZOG) apibūdina sąmokslų teoriją, pagal kurią žydų grupuotė slapta kontroliuoja didžiausių pasaulio šalių vyriausybes. Ji vaidina svarbų vaidmenį beveik visose neonacių ar baltųjų viršenybės šalininkų grupuotėse, todėl kyla tokie šūkių kaip „Sumušk ZOG“, „Mirtis ZOG“ ar „Nužudyk ZOG“.

Kaip jau minėta, knyga „**Siono išminčių protokolai**“ tikriausiai yra geriausias antisemitinės sąmokslų teorijos pavyzdys. Ši liūdnai pagarsėjusi klastotė, mėgstamiausias Hitlerio suklastotas dokumentas, vis dar platinama visame pasaulyje įvairiomis versijomis, kuriose pateikiami tie patys kaltinimai. Iš esmės žydai daugiausia kaltinami (47):

- slaptu sąmokslu per masonų ložes užkariauti ir užvaldyti pasaulį;
- spaudos ir žiniasklaidos kontroliavimu, siekiant atgrasyti nuo nepriklausomo mąstymo ir išlaikyti žmones savo valdžioje;
- tarptautinių bankų kontrole, manipuliavimu ekonomika ir finansinių spekuliacijų skatinimu;
- bažnyčios ir valstybės silpninimu;
- tironiška pasaulėžiūra;
- per renkamus tarnautojus kontroliuojantys šalių vyriausybes;
- sąmokslu sustabdyti demokratiją, pasinaudojant nepaprastą padėtimi ir siekiant visam laikui išlaikyti valdžią.

Reikėtų pažymėti, kad „Protokolų“ tekstą, kaip žydų machinacijų įrodymą, dažnai cituoja daugelis sąmokslų teorijų šalininkų, ne tik kraštutinių dešiniųjų pažiūrų. Dešiniojo, islamistinio ir kairiojo ekstremizmo idėjos neabejotinai labai sutampa su antisemitinėmis sąmokslų teorijomis. Todėl antisionizmas sąmokslų teorijose gali būti naudojamas kaip sąvokos „žydai“ pakaitalas, taip apsunkinant antisemitinių piktavališkų naratyvų apie tariamą žydų pasaulinę galią išaiškinimą.

Kaip matysime kituose skyriuose, COVID-19 pandemijos pradžia suteikė galimybę suklestėti kraštutinių dešiniųjų sąmokslų teorijoms, susijusioms su antisemitinėmis nuotaikomis.

Prieš valdžią ir elitą nukreiptos sąmokslų teorijos

Kaip jau minėta, sąmokslų teorijos dažnai remiasi išgalvota galingo ir piktavališko elito grupe, kuri, turėdama nusikalstamų ambicijų, nori perimti kontrolę. Į šią kategoriją patenka dvi sąmokslų teorijos: „**QAnon**“ ir **#Pizzagate**. „QAnon“ yra kraštutinių dešiniųjų sąmokslų teorija, neturinti jokio realaus pagrindo ir teigianti, kad paslaptingas aukšto rango kariškis arba Jungtinių Amerikos Valstijų (JAV) pareigūnas (Q) per internetinę skelbimų lentą „4chan“ atskleidė tam tikrą informaciją apie tariamas „valdančias interesų grupes“ (angl. deep

(45) Ekman, *Anti-immigrant Sentiments and Mobilization on the Internet*, 557 p.

(46) Berlet, *Toxic to Democracy - Conspiracy theories, demonization, & Scapegoating*, 2–3 p.

(47) *Ibid.*, 19 p.

state), kurioms vadovauja tokie politikai kaip Hillary Clinton ir Holivudo elitas, nusiteikęs prieš prezidentą Donaldą Trumpą ⁽⁴⁸⁾.

Šios teorijos patikimumas dar labiau sumažėja dėl to, kad ji priskiria ir sumaišo savo sąmokslą su kitomis teorijomis, pavyzdžiui, #Pizzagate teorija, kuri paplito per 2016 m. JAV prezidento rinkimus, ypač kai šios žinutės ir vaizdo įrašai išpopuliarėjo „Reddit“ bendruomenėje. Ši paneigta sąmokslų teorija teigia, kad iš nulaužtos Hillary Clinton rinkimų kampanijos vadovo paskyros gautuose elektroniniuose laiškuose buvo užšifrotų žinučių apie seksualinį vaikų išnaudojimą ir prekybą žmonėmis. Kadangi elektroniniame laiške buvo nuorodų į picas ir picerijas, pagal šią versiją tariama nusikalstamos veiklos būstinė buvo konkrečios Vašingtone esančios picerijos rūsyje. Vienintelė tiesa šioje istorijoje yra ta, kad **ginkluotas asmuo, užėjęs į šią piceriją, kad ištirtų internete perskaitytą teoriją, pradėjo šaudyti iš automatinio šautuvo** ⁽⁴⁹⁾. Praėjus ketveriems metams po šios sąmokslų teorijos išplitimo, #Pizzagate vis dar gyva. Kaip virusas, ši teorija keitėsi ir mutavo, kad išgyventų, vietoj Hillary Clinton pasirinkdama kitus taikinius, pavyzdžiui, Justina Bieberį ir Billą Gatesą. Tai ir vėl įvyko likus keliems mėnesiams iki naujų prezidento rinkimų.

#Pizzagate tapo „QAnon“ sąmokslų teorijų pagrindu. Jas skleidžiantys asmenys taip pat plačiai naudojo COVID-19 pandemija, kad skleistų dezinformaciją ir netikras naujienas, kurios skatina visuomenės poliarizaciją ir sudaro palankią terpę smurtui. Nors „QAnon“ teorijos atsirado JAV, manoma, kad **jų naratyvai neturi sienų** ir jau įsitvirtino Europoje ⁽⁵⁰⁾. Šių teorijų ryšį su COVID-19 pandemija išsamiau aptarsime kitame skyriuje.

Sąmokslų teorijos COVID-19 kontekste

Kaip aiškiai išdėstė Michaelas Barkunas, sąmokslų teorijų propaguotojai mano, kad visatą valdo gerai apibrėžtos struktūros, o ne atsitiktinumas. Tai pasireiškia trimis pagrindiniais principais ⁽⁵¹⁾:

- niekas nevyksta atsitiktinai;
- niekas nėra taip, kaip atrodo;
- viskas yra susiję.

Vyraujant netikrumui šie trys principai labai siejasi su bendromis asmeninėmis ir politinėmis nuoskaudomis. COVID-19 pandemija milijonams žmonių atnešė abejonių, nerimą, baimę ir pavojų. Tokiomis aplinkybėmis klesti sąmokslų naratyvai, todėl **ekstremistinės grupuotės pasinaudojo koronaviruso plitimu skleisdamos netikras naujienas ir kurstydamos smurtą**.

Tuo metu, kai žmonės buvo izoliuoti namuose ir pagrindiniu informacijos šaltiniu laikė internetą, dešiniųjų ekstremistinės grupuotės ir pavieniai asmenys pasinaudojo šia proga ir užtvindė socialinius tinklus ir apskritai internetą rasistiniais naratyvais, apokaliptinėmis teorijomis, konspiracinėmis mintimis ir ekstremistinėmis idėjomis apie pasaulį ⁽⁵²⁾. Ši toksiška sintezė sukėlė „tobulą audrą“, kai labiausiai pažeidžiamiems asmenims, pavyzdžiui, turintiems psichikos sveikatos ar socialinių problemų, kilo kritinė rizika dėl beatodairiškai skleidžiamos dezinformacijos. Taigi dešinysis ekstremizmas patvirtino, kad yra linkęs naudoti dezinformacijos taktiką kaip veiksmingiausią propagandos strategiją.

Šių apgavysčių ir sąmokslų teorijų **pagrindiniai taikiniai** buvo žydai, musulmonai, azijiečiai ir užsieniečiai (visų pirma imigrantai).

Tradicinė dešiniųjų ekstremistinių grupuočių propaganda, daugiausia autoritarinė, rasistinė ir antisemitinė, buvo pritaikyta pandemijos laikotarpiui. Pavyzdžiui, buvo skatinamos antisemitinės nuotaikos, kaltinant žydus ir Izraelį sukūrus virusą ir suorganizavus pandemiją siekiant užvaldyti rinkas ir išplėsti savo įtaką kitų šalių vyriausybėms. Izraelis kartu su JAV taip pat kaltinamas sukūręs šį virusą, kad nukreiptų jį prieš tokius varžovus kaip Kinija ir Iranas. Be to, kraštutinių dešiniųjų dezinformacijos kampanijos ragino rengti realius išpuolius ir imtis smurto. Kai kurie JAV judėjimai kvietė savo pasekėjus, užsikrėtusius koronavirusu, tapti

⁽⁴⁸⁾ Zadrozny & Collins, *How three conspiracy theorists took 'Q' and sparked Qanon*.

⁽⁴⁹⁾ Nelson, *What is Pizzagate? The fake news scandal involving Hilary Clinton and Wikileaks explained - and why it's trending amid Epstein inquiry*.

⁽⁵⁰⁾ Labbe et al., *QAnon's Deep State conspiracies spread to Europe*.

⁽⁵¹⁾ Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*, 2–3 p.

⁽⁵²⁾ Katz, *The Far-Right's Online Discourse on COVID-19 Pandemic*.

„biologiniais ginklais“⁽⁵³⁾, eiti į vietas sinagogas ir **užkrėsti žydus** – šis šurpus raginimas nukreiptas ir į kitus taikinius, tokius kaip **musulmonai**, mečetės ir „**ne baltieji žmonės**“.

Ksenofobinės nuotaikos taip pat peraugo į sąmokslo teorijas, susijusias su **kinais** ir **migrantais**. Pirmųjų atveju internete platinama groteskiška ir populiarinė sąmokslo teorija, teigianti, kad Uhano laboratorijoje, kurioje galėjo atsirasti virusas, buvo gaminamas vaistas **adrenochromas** (pagal šią teoriją jį plačiai vartoja Holivudo įžymybės), kuriam pagaminti reikia **ritualiniu būdu nužudyti vaikus**, kad būtų gauta reikiamų cheminių medžiagų⁽⁵⁴⁾. Ši teorija yra glaudžiai susijusi su #Pizzagate naratyvu apie satanistinius ritualus su vaikais ir plačiai paplitusi tarp „QAnon“ sekėjų. Remiantis šiuo naratyvu, Uhane esančią gamyklą **finansuoja George'as Sorosas**⁽⁵⁵⁾.

COVID-19 pandemijos metu „**QAnon**“ **bendruomenė** sujungė daugybę kitų paranojiškų baimių, paversdama jas sąmokslo teorijomis, pavyzdžiui⁽⁵⁶⁾:

- COVID-19 yra slaptas vyriausybės sąmokslas, kuriuo siekiama užpulti Donaldą Trumpą ir pakenkti jo galimybėms būti perrinktam;
- COVID-19 yra biologinis ginklas;
- vaistas egzistuoja, tačiau jis prieinamas tik itin turtingų žmonių elitui;
- Donaldas Trumpas paskelbs karo padėtį, kad palengvintų šios galingų nusikaltėlių grupuotės suėmimą.

Be to, dešinieji ekstremistai skleidžia teorijas, kad migrantai naudojami COVID-19 pandemija **priimančiosioms šalims užimti**. Šie prieš migrantus nukreipti naratyvai dažnai siejami su anksčiau minėtu pasakojimu apie apokaliptinį neišvengiamo pilietinio karo atėjimą.

Kas skleidžia šias teorijas?

Sąmokslo teorijos plačiai plinta internete per oficialias ir legalias žiniasklaidos platformas, o tada persikelia į periferines, tamsesnes sritis per mažiau prieinamas platformas, tokias kaip forumai ir užšifruoti pokalbių kambariai. **Dažniausiai naudojamos interneto platformos** yra „Twitter“, „Facebook“, „YouTube“, „4chan“, „8chan“, „Gab“, „Reddit“, „Voot“, taip pat užšifruoti pokalbių kambariai, įskaitant „Telegram“ ir „Discord“ (kompiuterinių žaidimų žaidėjų susibūrimo vietas). **Neinternetinės** paramos telkimo **strategijos** atsiranda tam tikrame etape, kai ekstremistinės grupuotės perima sporto ar internetinių žaidimų renginius, vykstančius ne elektroninėje erdvėje, arba muzikos festivalius, kuriuose gali susitikti su žmonėmis visoje Europoje ir jais manipuliuoti, kaip verbavimo priemonę naudodamos sąmokslo teorijas. Šie renginiai padeda sutelkti paramą. Tačiau kas slepiasi už tokių teorijų skleidimo? Norint geriau suprasti šį reiškinį ir platesnę šalininkų ir simpatikų mobilizavimo strategiją, reikia atlikti daugiau mokslinių tyrimų ir studijų. Pagrindinės analizuojamos grupės yra šios:

- **Pažeidžiami asmenys**

Ne visos sąmokslo teorijos turi piktavališkų kėslų. Kaip pabrėžė Europos Komisija, vieni asmenys sąmoningai nori kurstyti tam tikrų grupių ekonominį, politinį ir kultūrinį pažeidžiamumą ir juo pasinaudoti, o kiti „sąmokslo teorijas skleidžiantys asmenys jomis nuoširdžiai tiki“⁽⁵⁷⁾. Pavyzdžiui, paranojiški asmenys mano, kad pasaulis yra bloga vieta, pilna pavojų, rizikos ir priespaudos. „Nekaltus įvykius ir elgesį jie interpretuoja kaip grėsmingus ir yra linkę pritarti sąmokslo teorijoms, „istorijoms“ apie grėsmę ir panašioms naratyvams“⁽⁵⁸⁾. Tai, be kita ko, būdinga ir narciziškoms asmenybėms ar šizotipinių bruožų turintiems asmenims. Šiuos asmenis dažnai traukia sąmokslo teorijos ir ekscentriški pasaulio aiškinimai. Sąmokslus taip pat linkę skleisti asmenys, kenčiantys nuo nepalankių socialinių ir ekonominių gyvenimo sąlygų, izoliacijos ir netikrumo jausmo. Tokios teorijos gali jiems paaiškinti sudėtingus įvykius, suteikti ramybę ir greitą paguodą⁽⁵⁹⁾.

- **Sąmokslo teorijų pardavėjai**

Cassas Sunsteinas teigia, kad tuos, „kurie tiesiogiai ar netiesiogiai pelnosi iš šių teorijų propagavimo“, galima vadinti „sąmokslo teorijų pardavėjais“ (angl. conspiracy entrepreneurs). Prie šios kategorijos

⁽⁵³⁾ Institute for Strategic Dialogue, *Covid-19 Disinformation Briefing No. 2. Far-right Mobilisation*.

⁽⁵⁴⁾ Ibid.

⁽⁵⁵⁾ Ibid.

⁽⁵⁶⁾ Ibid.

⁽⁵⁷⁾ Europos Komisija, *Identifying conspiracy theories*.

⁽⁵⁸⁾ Informacijos apie radikalizaciją tinklas, *Extremism, Radicalisation & Mental Health: Handbook for practitioners*, 27 p.

⁽⁵⁹⁾ Šiuo klausimu žr. Informacijos apie radikalizaciją tinklas, *Violent right-wing extremism in focus*.

priskiriami kai kurie asmenys, skleidžiantys sąmokslų teorijas, įskaitant susijusias su dešiniu oju ekstremizmu. Jiems gali rūpėti pinigai, šlovė arba socialiniai ir politiniai tikslai ⁽⁶⁰⁾.

- **Ekstremistinės grupuotės**

Kaip jau minėta, ekstremistinės grupuotės naudojo ir tebenaudoja sąmokslų teorijas tam, kad paaiškintų ir (arba) pateisintų savo veiksmus, pritrauktų pasekėjų ir pasiektų savo tikslus. Globalus COVID-19 pandemijos poveikis ir nesaugumas, kurį ji sukėlė ir tebekelia, sudarė palankią terpę visų rūšių smurtinėms ekstremistinėms grupuotėms pateikti savo versiją, kaip paaiškinti dabartinę krizę, skleidžiant sąmokslų teorijas ir netikras naujienas. Svarbiausia, kad jos siūlo bendruomenę (elektroninėje erdvėje ir už jos ribų), kurioje galima išsiliesti ir aptarti situaciją, taip pat platformą, skatinančią idėjas, kaip pakeisti dabartinį pasaulį, kad jis taptų geresnis.

- **Tarptautinė politinė arena**

Daugelis sąmokslų teorijų skleidžiamos siekiant politinės naudos. Pavyzdžiui, kai kurie populistinių partijų lyderiai dažnai naudoja sąmokslų tropus. „QAnon“ grupės atvejis ir #Pizzagate apgavystė yra du ryškūs sąmokslų teorijų panaudojimo siekiant politinės naudos pavyzdžiai. Galiausiai koronaviruso pandemija parodė, kaip su krize susijusį netikrumą gali išnaudoti priešiška nusiteikę nevyriausybiniai užsienio veikėjai, siekdami politiškai diskredituoti Vakarų demokratijas per dezinformacijos kampanijas, sąmokslų teorijas ir kitą žalingą turinį, skirtą ES valstybių narių ir jos politinių sąjungininkių susiskaldymui skatinti.

Šiuolaikiniai kovos su sąmokslų teorijomis būdai

Nors dedama daug pastangų bandant perprasti sąmokslų teorijų struktūrą, jų veikimą ir tikslą, nedaug tyrimų atlikta siekiant suprasti, kaip su jomis kovoti, užkirsti joms kelią, jas dekonstruoti ir paneigti. Be svarstymų, kuriuos reikėtų atlikti šia tema, reikia paminėti ir tai, kad sąmokslų teorijos nėra izoliuotas reiškinys, kurį galima nagrinėti sutelkiant dėmesį tik į pačias teorijas, neatsižvelgiant, pavyzdžiui, į bendrą sąmokslų teorijų kūrėjų pasaulėžiūrą ⁽⁶¹⁾. **Sąmokslų teorijas galima laikyti simptomu platesnės ligos**, kuri gali apimti socialines, politines, ideologines, psichologines ir ekonomines problemas. Be to, sąmokslų teorijų paneigimas kartais gali duoti priešingą rezultatą, nes nesėkmės atveju kyla pavojus, kad kai kurios teorijos dar labiau išplis. Iš tiesų, paneigti sąmokslų teoriją nebūtinai reiškia įtikinti žmones jos klaidingumu. Taip pat reikia atsižvelgti į riziką gauti priešingą efektą ⁽⁶²⁾. Pasak Cassamo, bandymas **paneigti sąmokslų teoriją gali atsigręžti** prieš tuos, kurie tvirtai ja tiki:

„Sąmokslų teorijas tikslingiau ir vertingiau neigti dėl tų, kurie ne taip stipriai jomis tiki, arba galbūt dėl didelės dalies tų, kuriems tokios teorijos yra įdomios, galbūt jie net galėtų jomis patikėti, tačiau jie dar nėra tie tikri tikintieji.“ ⁽⁶³⁾

Ryškus pavyzdys – „Siono išminčių protokolų“ melagingumas. Nors 1934–1935 m. vykusiuose dviejuose teismo procesuose buvo įrodyta, kad šie tekstai yra klastotė, knyga išliko bestseleriu. Tačiau kai kurios sąmokslų teorijos gali padaryti dar didesnę žalą visuomenei, jei nebus laiku išsklaidytos. Pavyzdžiui, su medicina susijusios sąmokslų teorijos gali paskatinti žmonių gyvybei pavojų keliantį elgesį sveikatos srityje. Negalima tiesiog jų palikti ir nieko nedaryti. Todėl labai svarbu nustatyti **sąmokslų teorijas, dėl kurių reikia imtis skubių veiksmų**. Pasak Péterio Krekó ⁽⁶⁴⁾, kontrstrategijos ir paneigimo veiksmai turėtų būti nukreipti į teorijas, kurioms būdingi trys bruožai:

- **Žalingumas**

Pavyzdžiui, kai jos skatina požiūrį „mes prieš juos“ ir ragina imtis veiksmų prieš aiškius tikslus arba kai skatina rizikingą sveikatos elgseną.

⁽⁶⁰⁾ Sunstein, *Conspiracy Theories and Other Dangerous Ideas*, 12 p.

⁽⁶¹⁾ Cassam, *Conspiracy Theories*, 99 p.

⁽⁶²⁾ Ibid., 100 p.

⁽⁶³⁾ Ibid.

⁽⁶⁴⁾ Krekó, *Countering conspiracy theories and misinformation*, 245 p.

- **Mažas patikimumas**
Kai nėra įrodymų, pagrindžiančių teoriją, arba kai įrodymų, liudijančių priešingai, yra daugiau.
- **Didelis populiarumas**
Kai sąmokslo teorija pradeda sparčiai plisti.

Be to, reikėtų atskirti prevencines intervencijas nuo intervencijų, kuriomis siekiama sumažinti visuomenėje jau įsitvirtinusios sąmokslo teorijos žalą.

Prevenciniai veiksmai

„*Prevencijos uncija verta kilogramo gydymo.*“ Benjamino Franklino mintį patvirtina dauguma sąmokslo teorijų tema atliktų tyrimų. Iš tiesų, kai mistifikacija jau paplitusi visuomenėje, dažnai būna labai sunku ją išsklaidyti. Taigi reikia atsakyti į klausimą: kaip užkirsti kelią sąmokslo teorijų žalai visuomenei?

Kaip jau minėta, sąmokslo teorijų negalima nagrinėti neįvertinus, kad jos yra neatsiejama politinių, ideologinių, psichologinių ir ekonominių problemų kamuojamos visuomenės dalis. Be to, tyrimai rodo, kad „tam tikri egzistenciniai poreikiai verčia žmones pritarti sąmokslo teorijoms kaip būdai pasiekti stabilų, užtikrintą ir tikslų pasaulio supratimą“⁽⁶⁵⁾. Kitais atvejais tikėjimas konkrečiomis sąmokslo teorijomis gali būti siejamas su asmens siekiu susitapatinti ar išsiskirti su viena ar kita socialine grupe. Iš tiesų grupinė tapatybė, pavyzdžiui, tautybė, politinė partija, ideologinė orientacija, rasinė priklausomybė ir demografinis amžius, yra galingas komponentas, skatinantis žmones susiaurinti akiratį ir matyti tik savo grupę. Ši dinamika lemia, kad individai savo grupę laiko vieninteliu moraliai teisingu keliu, o visas kitas grupes – šališkomis arba amoraliomis. Todėl neleisti žalingoms sąmokslo teorijoms įsitvirtinti visuomenėje nesiimant plataus masto tikslingų politinių intervencijų būtų iš dalies neveiksminga.

Atsižvelgiant į šiuos preliminarius svarstymus, verta pabrėžti, kad iki šiol nustatyta, jog tokios intelektualinės dorybės kaip **kritinis mąstymas** ir **atvirumas**, taip pat **faktais ir logika pagrįstos intervencijos** yra naudingi apsauginiai veiksniai, mažinantys sąmokslo teorijų poveikį⁽⁶⁶⁾. Todėl kritinio mąstymo įgūdžių ugdymas įgyvendinant specialias programas yra svarbi priemonė **auditorijai apsaugoti**. Siekiant užkirsti kelią sąmokslo teorijų plitimui labai svarbus vaidmuo tenka **švietimui** ir mokykloms, nes jos gali formuoti jaunų žmonių mąstyseną ir ugdyti jų įgūdžius. Būtent jaunimas, kuris formuoja savo nuomonę ir tyrinėja įvairias pasaulėžiūras, turi būti **mokomas atpažinti** sąmokslo teorijas ir apskritai piktavališkus dezinformacijos bandymus. Iš tiesų su sąmokslo teorijomis susijusios nuoskaudos yra ypač pavojingos jaunimui. Todėl mokytojams, su jaunimu dirbantiems asmenims ir vietos pilietinės visuomenės organizacijoms tenka didelė atsakomybė padėti jaunuoliams įgyti reikiamų įgūdžių⁽⁶⁷⁾, kritiškai mąstyti ir tobulinti **skaitmeninį raštingumą**⁽⁶⁸⁾. Tai padėtų sumažinti sąmokslo teorijų kūrėjų galimybes kurstyti ekstremistinius veiksmus ir smurtą. Taigi, apibendrinant galima teigti, kad siekdami užkirsti kelią sąmokslo teorijų daromai žalai visuomenei, pirmosios grandies specialistai turėtų sutelkti dėmesį į:

- kritinio mąstymo ir atvirumo ugdymą;
- faktais ir logika pagrįstų intervencijų stiprinimą;
- sąmoningumą ir gebėjimą atpažinti dezinformaciją ir sąmokslo teorijas;
- skaitmeninį raštingumą.

Štai keli tokių iniciatyvų pavyzdžiai:

- **Programa „Web Walkers“**
Šią programą 2019 m. pradėjo įgyvendinti Nacionalinio šeimos fondo agentūra (angl. National Family Fund agency), siekdama skatinti pozityvų elgesį internete ir parengti „internetu mokytuosius“ pagal mokymo programą. „Žiniatinklio vaikiščiotojai“ – tai specialistai, kurie bendrauja su jaunuoliais per jų socialinių tinklų puslapius ir padeda jiems ieškoti informacijos „skatindami kritiškai vertinti informaciją ir vaizdus“⁽⁶⁹⁾.

⁽⁶⁵⁾ Douglas et al., *Why do people adopt conspiracy theories, how are they communicated, and what are their risks?*, 7 p.

⁽⁶⁶⁾ Cassam, *Conspiracy Theories*, 120 p; Krekó, *Countering conspiracy theories and misinformation*, 252 p.

⁽⁶⁷⁾ Apie tai žr. Lenos & Krasenberg, *RAN Ex Post Paper, Dealing with fake news, conspiracy theories and propaganda in the classroom*

⁽⁶⁸⁾ Dėl skaitmeninio raštingumo svarbos žr. Guess et al., *A digital media literacy intervention increases discernment between mainstream and false*, 2020 p.

⁽⁶⁹⁾ Informacijos apie radikalizaciją tinklas, *Doing digital youth work in a P/CVE context*, 10 p.

• „Les Joutes Verbales“

Dar viena iniciatyva, kurią verta paminėti, yra Briuselyje įsikūrusios pilietinės visuomenės organizacijos „Les ambassadeurs d'expression citoyenne“ iniciatyva „Les Joutes Verbales“⁽⁷⁰⁾. Jos dalyviai turi diskutuoti visuomeniniu klausimu, su kuriuo jie gali būti emociškai susiję, tačiau jie negali pasirinkti pozicijos, kurią turės ginti debatų metu. *Joutes* – tai žodinė retorinė dviejų asmenų arba grupių argumentų konfrontacija. Per tokias užduotis ir žaidimus su jaunimu galima surengti debatus apie tam tikrą sąmokslo teoriją, kai dalyviai turi ginti nebūtinai savo poziciją. Tokia veikla skatina jaunuolius apgalvoti savo mintis ir atvirai pažvelgti į jautrias temas.

• „Samoan Circle“ ir vadovėliai mokytojams bei socialiniams darbuotojams

Labai panašus į pirmiau minėtą iniciatyvą yra „Samoan Circle“ susitikimų procesas. Per RAN EDU susitikimą Antverpene vidurinės mokyklos moksleivių grupė iš programos „GO! Koninklijk Atheneum Antwerpen“ pademonstravo, kaip sudaryti palankesnes sąlygas jaunimui keistis informacija ir skirtingais požiūriais potencialiai poliarizuojančiais ginčytiniais klausimais⁽⁷¹⁾. Briuselyje įsikūręs Europos demokratijos fondas (nevyriausybinių organizacijų, užsiimančių radikalizacijos prevencija) įvairių šalių mokytojams ir socialiniams darbuotojams parengė keletą vadovų⁽⁷²⁾ apie tai, kaip elgtis klasėse, kai kalbama apie prieštaraujantį vertinamus dalykus, įskaitant netikras naujienas ir sąmokslo teorijas. Tokio pobūdžio projektai ir veikla, taip pat mokymai kovos su diskriminacija klausimais, kolegų mokymu paremti metodai ir įgalinimo programos yra vertinga pagalba kovojant su dezinformacija ir jos neigiamu poveikiu visuomenei.

Be to, kaip jau minėta ankstesniuose puslapiuose, internetas padidina sąmokslo teorijų prieinamumą. Tačiau **žiniatinklį galima naudoti ir kaip priešnuodį** joms paneigti⁽⁷³⁾. Iš tiesų

„Istorikas Davidas Irvingas daugelį metų palaikė idėją, kad Hitleris neįsakė naikinti žydų Europoje. [...] Įsivaizduokite žmogų, kurį smalsumas Holokaustą neigiančioms sąmokslo teorijoms paskatina kelti mintį, kad Hitleris neįsakė naikinti žydų Europoje. Internetu nesunku rasti daugiau informacijos apie tai – daug lengviau nei iki interneto atsiradimo. Tačiau greitai „Google“ paieškoję Davido Irvingo pavardės, sužinosite, kad teismas pripažino, jog jis sąmoningai iškreipė istorinius įrodymus, kad paskatintų Holokausto neigimą.“⁽⁷⁴⁾

Be loginio ir analitinio mąstymo lavinimo, kovojant su pagrindinėmis sąmokslo teorijų priežastimis, galima taikyti dar vieną veiksmingą metodiką, padedančią žmonėms **geriau apsisaugoti** nuo paranojiškų idėjų ir tikėjimo sąmokslo teorijomis. Kalbėdamas apie tai, Krekó teigia, kad

„Nors tam tikrus asmenybės bruožus, socialinę padėtį ar mažumos statusą sunku arba neįmanoma pakeisti, galima sumažinti netikrumo, nepasitikėjimo, bejėgiškumo ir kontrolės trūkumo jausmus, kurie, kaip nustatyta, yra svarbūs veiksniai, skatinantys konspiracinę mąstyseną.“⁽⁷⁵⁾

Kalbant apie prevencinius metodus, nustatyta, kad „**skiepijimo**“ **strategijos** yra viena veiksmingiausių priemonių, padedančių stiprinti **žmonių imunitetą** sąmokslo teorijoms. Kaip teigia Lewandowskis, van der Linden ir Cookas:

„Jei prieš pateikiant dezinformaciją žmonės informuojami, kad jie gali būti suklaidinti, yra įrodymų, kad jie tampa atsparūs dezinformacijai. Šis procesas kartais vadinamas „skiepijimu“ (angl. inoculation) arba „prevenciniu paneigimu“ (angl. prebunking) ir gali būti įvairių formų.“⁽⁷⁶⁾

Pasiskolinus sąvoką iš medicinos mokslo, šiuo metodu siekiama sukurti antigeną, kuris skatintų antikūnų prieš tikėjamą sąmokslo teorijomis gamybą. Antigenas gali būti faktais pagrįstas gydymas, pateikiamas

⁽⁷⁰⁾ Les Ambassadeurs d'expression citoyenne, *Les Joutes Verbales*.

⁽⁷¹⁾ Informacijos apie radikalizaciją tinklas, *RAN EDU meeting on dealing with religion-inspired extremist ideologies in school*, 9 p.

⁽⁷²⁾ Pavyzdžiui, Žr. Bouarfa & Farinelli, *Laïcité et Prévention de la Radicalisation*.

⁽⁷³⁾ Cassam, *Conspiracy Theories*, 118 p.

⁽⁷⁴⁾ Ibid., 103 p., 117 p.

⁽⁷⁵⁾ Krekó, *Countering conspiracy theories and misinformation*, 247 p.

⁽⁷⁶⁾ Lewandowsky et al., *Can we inoculate against fake news?*, 10 p.

auditorijai prieš parodant silpnuosius sąmokslo teorijos argumentus, siekiant sumažinti panašių grėsmių poveikį ateityje ir paskatinti kurti kontrargumentus⁽⁷⁷⁾. Todėl socialinės žiniasklaidos bendrovės gali atlikti svarbų vaidmenį, ypač bendradarbiaudamos su vietos ir nacionalinėmis valdžios institucijomis, kad užkirstų kelią dezinformacijos kampanijoms ir didintų informuotumą šiuo klausimu.

Sąmokslo teorijų paneigimo metodai

Kai prevencinė veikla nepadeda sustabdyti žalingos sąmokslo teorijos plitimo, reikėtų taikyti kitas strategijas, skirtas neigiamam tokių teorijų poveikiui mažinti. Lewandowskis ir Cookas⁽⁷⁸⁾ skiria paneigimo metodus, skirtus labai išsilavinusiems asmenims, ir metodus, skirtus platesnei visuomenei, visų pirma asmenims, kurie priima sąmokslo teorijas kaip savo tikėjimo sistemos dalį. Pirmuoju atveju autoriai teigia, kad veiksmingi metodai yra šie:

- **faktais paremtas paneigimas**, kai siekiant įrodyti, kad teorija yra klaidinga, pasitelkiama tiksli informacija;
- **nuorodos į faktų tikrinimo svetaines**;
- **šaltiniais pagrįstas paneigimas**. Nustatyta, kad veiksminga pašiepti argumentus, pavyzdžiui, skirtus tikintiesiems driežražmogiais. Ir priešingai, atjauta sąmokslo teorijų taikiniams (pavyzdžiui, žydams) turėjo nedidelį poveikį arba neturėjo jokio poveikio;
- **logika pagrįstas paneigimas**, kai paaiškinami neatitikimai arba kaip kuriamos sąmokslo teorijos.

Autoriai teigia, kad norint pasiekti sąmokslo teorijomis nuolat tikinčius asmenis, galima:

- **pasitelkti patikimus informacijos sklaidėjus**. Buvę ekstremistai galėtų padėti rengti ir skleisti sąmokslo teorijas paneigiančią informaciją;
- **rodyti empatiją**. Pastangos suprasti sąmokslo teorijų mėgėjus gali padėti ugdyti jų atvirumą;
- **pripažinti kritinį mąstymą**. Pasinaudojant sąmokslo teorijų kūrėjų įsivaizdavimu, kad jie kritiškai mąsto, reikia bandyti nukreipti juos į patikimesnius šaltinius ir analizę;
- **vengti pašaipų**. Argumentų pašiepimas ar agresyvus sąmokslo teorijos dekonstravimas neveikia, jei asmuo tvirtai tiki sąmokslo teorijomis. Tai gali sukelti atvirkštinį efektą, todėl to reikėtų vengti.

Kaip jau schematiškai parodyta, sąmokslo teorijas galima diskredituoti įvairiais būdais. Tačiau tyrimai rodo, kad jų paneigimas gali būti veiksmingesnis plačiajai visuomenei, o ne asmenims, kurie tvirtai tiki sąmokslo teorijomis. Iš tiesų, „sąmokslo teorijų kūrėjų tikėjimo sistema, užuot rėmusis išoriniais įrodymais, daugiausia kalba pati apie save, o kiekvienas įsitikinimas tarnauja kaip kiekvieno kito įsitikinimo įrodymas“⁽⁷⁹⁾. Todėl, kai sąmokslo teorijų kūrėjai internete susiduria su priešingomis jų teorijai žinutėmis, jie reaguodami dalijasi dar daugiau turinio apie sąmokslus. Taigi **sąmokslo teorijų paneigimas gali dar labiau įtikinti sąmokslo teorijų šalininkus ir kitus asmenis, kad ši teorija yra teisinga, o asmenys, kurie prieštarauja šiai teorijai, yra blogi ir problemos dalis**⁽⁸⁰⁾. Tiesa ir tai, kad:

„Kai (vietos) valdžios institucijos ar socialinės žiniasklaidos priemonės (bando cenzūruoti) cenzūruoja FRE [kraštutinių dešiniųjų ekstremistų] pranešimus, FRE judėjimas šiuos veiksmus paverčia kova už žodžio laisvę, [o] kai FRE pranešimus bandoma paneigti, jų pasekėjai pradeda dar labiau tikėti, kad vyksta sąmokslas juos nutildyti.“⁽⁸¹⁾

Todėl prieš pradėdant neigti sąmokslo teoriją reikia turėti pakankamai kontekstinių žinių ir gerai žinoti, kas yra tikslinė auditorija. Šiuo klausimu Amadeu Antonio fondas pateikė naudingų pasiūlymų⁽⁸²⁾ specialistams, kurie susiduria su sąmokslo teorijomis. Fondas pabrėžia, kad sąmokslo teorija tikinčio kolegos menkinimas yra neveiksmingas, o norint tinkamai reaguoti, svarbiausia išsiaiškinti,

⁽⁷⁷⁾ Ibid.

⁽⁷⁸⁾ Lewandowsky & Cook, *The Conspiracy Theory Handbook*, 9–10 p.

⁽⁷⁹⁾ Ibid., 10 p.

⁽⁸⁰⁾ Zollo et al., *Debunking in a world of tribes*.

⁽⁸¹⁾ Informacijos apie radikalizaciją tinklas, *RAN Factbook, Far-right extremism. A practical introduction*, 24 p.

⁽⁸²⁾ Amadeu Antonio Stiftung, *Wissen, was wirklich gespielt wird. Widerlegungen für gängige Verschwörungstheorien*.

kodėl ši teorija yra svarbi jo gyvenime. Be to, norint paskatinti kolegą kritiškai mąstyti, naudinga aiškiai nurodyti nesutikimo su ta teorija priežastis (pavyzdžiui, rasistinės pažiūros) ir **pabrėžti jos nenuoseklumą bei prieštaravimus** (pavyzdžiui, kodėl labai slaptas sąmokslas plačiai atskleidžiamas daugybėje „YouTube“ vaizdo įrašų?).

Rekomendacijos

Remiantis šioje apžvalgoje surinkta informacija, galima pateikti keletą rekomendacijų, kaip įvairūs radikalizacijos ir smurtinio ekstremizmo prevenciją vykdančys subjektai gali prisidėti prie kovos su žalingomis sąmokslų teorijomis ar jų diskreditavimo.

Bendro pobūdžio rekomendacijos

- Investuokite į **prevenciją**. Apgaulei išplitus, paprastai ją labai sunku neutralizuoti. Nustatyta, kad tokiais aplinkybėmis, norint apsaugoti auditoriją nuo sąmokslų teorijų, prieš pradėdant demonstruoti jų silpnus argumentus, reikia stiprinti kritinį mąstymą ir atvirumą, taip pat taikyti faktais ir logika pagrįstas intervencijas.
- **Švietimas** vaidina itin svarbų vaidmenį apsaugant jaunimą nuo sąmokslų teorijų. Visose demokratinėse visuomenėse labai svarbu, kad švietimo įstaigos parengtų moksleivius tapti aktyviais piliečiais, gebančiais saugiai naršyti internete ir atpažinti bei skaityti patikimas naujienas. Kad šis tikslas būtų pasiektas, visi pirmosios grandies specialistai turi būti tinkamai parengti ir, be kita ko, turėti bazinių žinių tokiose srityse kaip žiniasklaidos priemonių naudojimo raštingumas ir kaip klasėje nagrinėti sudėtingas temas, pavyzdžiui, dezinformacija, ekstremistinė propaganda ir sąmokslų teorijos. Tokiu būdu jaunimas saugioje aplinkoje susipažins su skirtingais naratyvais ir bus skatinamas kritiškai mąstyti, tačiau nebus primetamos jokios konkrečios pažiūros ir (arba) įsitikinimai.
- Saitynas leidžia lengviau susipažinti su sąmokslų teorijomis. Kartu **žiniatinklį** galima naudoti ir kaip priešnuodį joms paneigti. Internetu naudotojai gali lengvai išsiaiškinti, iš kur gauta informacija, kas yra jos autorius, taigi ir koks pačios informacijos patikimumo lygis.
- Sąmokslų teorijas įvairios ekstremistinės grupuotės naudoja kaip verbavimo priemonę ir jos dažnai sutampa su priešingomis ekstremistinėmis ideologijomis. Todėl labai svarbu **spręsti problemą, susijusią su totalitarinėmis ideologijomis**, slypinčiomis už visų formų ekstremizmo.
- Sąmokslų teorijos vilioja. Išryškinus tikrąsias jų **funkcijas ir tikslus**, galima sumažinti jų patrauklumą.
- Sąmokslų teorijos dažnai atspindi socialinės įtampos, įskaitant socialines, politines, ideologines ir ekonomines problemas, simptomus. Todėl **netikrumo, nepasitikėjimo, bejėgiškumo ir kontrolės trūkumo jausmo mažinimas**, taip pat piliečių socialinių ir ekonominių gyvenimo sąlygų gerinimas gali padėti atsikratyti nuoskaudų, kurios atsispindi sąmokslų teorijose.
- Bandant paneigti sąmokslų teorijas svarbu **atskirti skirtingas tikslines grupes**. Bandant pasiekti sąmokslų teorijomis tvirtai tikinčius asmenis arba platesnę visuomenę, reikia taikyti skirtingus metodus. Pavyzdžiui, sąmokslų teorijos paneigimas gali būti veiksminga priemonė su ne taip stipriai jomis tikinčiais asmenimis, o su asmenimis, kurie sąmokslų teorijas priima kaip savo tikėjimo sistemos dalį, ji gali duoti priešingą rezultatą. Konkretus pavyzdys: pašiepiantys argumentai veiksmingai veikia diskredituojant kai kurias sąmokslų teorijas išsilavinusių žmonių, kurių ideologiniai įsitikinimai nedaug susiję su sąmokslais, akyse. Ir priešingai, kalbant su ištikimu sąmokslų teorijų šalininku, reikėtų vengti pašaipų ir parodyti empatiją.

Vyriausybės ir saugumo tarnybos

- Vyriausybėms labai sunku tiesiogiai kovoti su sąmokslų teorijomis, nes, sąmokslų teorijų mėgėjų nuomone, jos nėra patikimos. Todėl valdžios institucijos turėtų **skirti daugiau išteklių, kad patikimi**

subjektai (t. y. pilietinės visuomenės organizacijos) galėtų padėti žmonėms kritiškai mąstyti. Subjektų „patikimumas“ priklauso nuo konkrečios sąmokslų teorijos ir jos tikslinės grupės.

- Daugelis sąmokslų teorijų pritaikytos skirtingoms šalims. Vienas iš svarbių uždavinių visiems specialistams – nuolat stebėti sąmokslų teorijų lankstumą vietinėje, regioninėje ir nacionalinėje aplinkoje. Šalių vyriausybės turėtų **pateikti faktų suvestines ir skaičius** tiems, kurie laikomi patikimiausiais informacijos skelbėjais.
- Šalių vyriausybės turėtų **apsaugoti** sąmokslų teorijų taikiniu tapusias **bendruomenes**, kad būtų išvengta keršto tiems, kurie jas kaltina. Be to, vyriausybės turėtų investuoti į programas, kurias vykdo patikimos pilietinės visuomenės organizacijos, **skatinančios kritinį mąstymą** ir ekstremistinės propagandos dekonstravimą.
- Kai kurios sąmokslų teorijos gali būti ypač žalingos, todėl jas reikia pašalinti iš interneto. Kartu jos yra ir demokratinės diskusijos dalis, todėl jų negalima visiškai uždrausti. Labai svarbu rasti **pusiausvyrą tarp žodžio laisvės ir būtinybės apsaugoti visuomenę** nuo ją skaldančių nuodų. Vyriausybės taip pat turi atkreipti dėmesį į tai, kad cenzūruojant kokį nors pranešimą, ekstremistinės grupuotės tikriausiai atkreips dėmesį būtent į šį veiksmą kaip įrodymą, kad egzistuoja sąmokslas, kuriuo siekiama nutildyti disidentų balsus.
- Tam, kad būtų galima didinti informuotumą apie sąmokslų teorijų reiškinį, labai svarbu, kad **socialinės žiniasklaidos bendrovės** tikrintų faktus. Norėdamos sustabdyti arba sumažinti dezinformacijos kampanijų poveikį, valdžios institucijos ir socialinės žiniasklaidos bendrovės turėtų ir toliau bendradarbiauti kurdamos vadovus, kaip naudotis dideliu kiekiu internete prieinamų duomenų.
- Labai populiarios sąmokslų teorijos, susijusios su teroristiniais įvykiais. Todėl labai svarbu, kad valdžios pareigūnai, saugumo tarnybos ir žiniasklaida **aiškiai informuotų** apie netikrų naujienų ir nepatvirtintų įrodymų platinimo poveikį saugumui.
- Daugelis sąmokslų teorijų skirtos atskleisti „slaptą sąmokslą“ ir nematomą ranką, slypinčią už baisių įvykių, todėl saugumo ir policijos tarnybos turėtų investuoti į **glaudesnių ryšių su jautriomis bendruomenėmis** užmezgimą. Abipusį supratimą ir pasitikėjimą padidintų galimybė bendrauti su bendruomenės nariais „ne teisėsaugos“ kontekste arba policijos dalyvavimas vietos mokyklų veikloje ir bendruomenės renginiuose.
- Pastaraisiais metais paaiškėjo, kad dešinysis ekstremizmas kelia rimtą grėsmę Europoje, ypač dėl to, kad net jei tokios grupuotės nesiiima smurto, jų propaganda turi pragaištingą poveikį visuomenei, nes skleidžia neapykantos kalbą ir skatina tikslinių grupių dehumanizaciją. Todėl vyriausybės **neturėtų nuvertinti grėsmės, kurią kelia vadinamosios smurto nenaudojančios grupuotės** ir jų konspiracinės idėjos.
- Nors taikiniai gali keistis kartu su istorinėmis aplinkybėmis, „žydai“ išlieka svarbiausiu atpirkimo ožiu sąmokslų teorijose, susijusiose su visų rūšių ekstremizmu. **ES saugumo politika** turėtų padėti suprasti, kaip išstumti šiuos naratyvus ir kaip kovoti su šiuo reiškiniu.

Pilietinės visuomenės subjektai

- Atsižvelgiant į tai, kad vyriausybėms sunku tiesiogiai kovoti su sąmokslų teorijomis, pilietinės visuomenės veikėjams ir organizacijoms turėtų tekti svarbesnis vaidmuo **priešinantį pramanams ir melui, kurie sukuria prielaidas radikalizacijai**, ypač kai jais siekiama pakenkti liberalioms demokratijoms ir didinti visuomenės poliarizaciją.
- Daugelis sąmokslų teorijų plinta šeimoje arba tarp draugų. Tikėtina, kad žmonės, kuriuos mylime, bus linkę mus išklausti ir rimtai atsižvelgti į mūsų svarstymus. Tokiomis aplinkybėmis **aktyvi pozicija**, kai susiduriame su sąmokslų teorijomis, gali padėti didinti informuotumą šia tema.
- Susidūrus su sąmokslų teorijomis, svarbu:

- a. **nesumenkinti** ginčo partnerio ir pabandyti išsiaiškinti, kodėl sąmokslų teorija yra jam tokia svarbi šiuo gyvenimo momentu;
- b. **aiškiai pasakyti**, kodėl nesutinkate su sąmokslų teorija (pavyzdžiui, dėl to, kad ji atspindi antisemitinę, seksistinę ar rasistinę pasaulėžiūrą);
- c. **atkreipti dėmesį** į tokių teorijų **prieštaravimus**, pavyzdžiui, jei viskas taip slapta, kodėl „YouTube“ yra tiek daug vaizdo įrašų, atskleidžiančių tariamą „sąmokslą“? Jei „sąmokslininkai“ tokie galingi, kodėl apie tai kalbama daugybėje tinklaraščių ir vaizdo įrašų? Nejaugi jie nekontroliuoja tokių didelių vaizdo įrašų platformų?

Moksliniai tyrimai

Reikia atlikti daugiau sąmokslų teorijų tyrimų, kad būtų galima:

- pasiekti **sutarimą** dėl terminologijos ir apibrėžčių. Tai padėtų išvengti nesusipratimų tarp pagrindinių specialistų ir sudarytų geresnes sąlygas įgyvendinti veiksmingesnes intervencines priemones;
- taikyti sistemingą sąmokslų teorijas tyrinėjančių skirtingų disciplinų **lyginamąjį požiūrį**, kuris padėtų geriau atskleisti platų šio reiškinio vaizdą;
- sujungti akademinis tyrimus ir veiklą vietoje. Tai padėtų **patikrinti išvadas** ir parengti veiksmingesnes atsakomąsias priemones;
- sutelkti dėmesį į platų **visų formų ekstremizmo** ideologinį spektrą ir sumažinti riziką stigmatizuoti tik kai kurias kategorijas. Tai labai svarbu, norint išvengti viktimizacijos jausmo ir užtikrinti visa apimančių intervencijų patikimumą.

Papildomi skaitiniai

Astapova, A., Colăcel, O., Pintilescu, C., & Scheibner, T. (2020). *Conspiracy theories in eastern Europe: Tropes and trends*. Routledge.

Ichino, A., & Rääkkä, J. (2020). Non-doxastic conspiracy theories. *Argumenta*, 1-18 (internetu).
<https://doi.org/10.14275/2465-2334/20200.ich>

Rääkkä, J. (2018). *Conspiracies and conspiracy theories: An introduction*. *Argumenta*, 3(2), 205-216.
<https://www.argumenta.org/wp-content/uploads/2018/05/1-Argumenta-Juha-Ra%CC%88ikka%CC%88-Conspiracies-and-Conspiracy-Theories.pdf>

Uscinski, J. E. (2020). *Conspiracy theories: A primer*. Rowman & Littlefield.

Bibliografija

Amadeu Antonio Stiftung. (2019). *Wissen, was wirklich gespielt wird. Widerlegungen für gängige Verschwörungstheorien*. https://www.amadeu-antonio-stiftung.de/wp-content/uploads/2019/10/Verschw%C3%B6rungstheorien_widerlegen.pdf

Barkun, M. (2003). *A culture of conspiracy: Apocalyptic visions in contemporary America*. University of California Press.

- Bartlett, J., & Miller, C. (2010). *The power of unreason conspiracy theories, extremism and counter-terrorism*. Demos. https://demosuk.wpenline.com/files/Conspiracy_theories_paper.pdf?1282913891
- Berger, J. M. (2018). *Extremism* [Kindle Edition]. The MIT Press Essential Knowledge series.
- Bergmann, E. (2018). *Conspiracy & populism: The politics of misinformation*. Palgrave Macmillan. <https://www.palgrave.com/gp/book/9783319903583>
- Berlet, C. (2009). *Toxic to democracy - Conspiracy theories, demonization, & scapegoating*. Political Research Associates. <https://www.politicalresearch.org/sites/default/files/2018-10/Toxic-2D-all-rev-04.pdf>
- Bouarfa, T., & Farinelli, F. (2018). *Laïcité et Prévention de la Radicalisation*. <https://www.europeandemocracy.eu/wp-content/uploads/2019/03/2018-10-24-SCHOOL-HANDBOOK-FRANCE-002.pdf>
- Boym, S. (1999). Conspiracy theories and literary ethics: Umberto Eco, Danilo Kiš and The Protocols of Zion. *Comparative Literature*, 51(2), 97-122. <https://doi.org/10.2307/1771244>
- Brotherton, R. (2015). *Suspicious minds. Why we believe conspiracy theories* [Kindle version]. Bloomsbury.
- Cassam, Q. (2019). *Conspiracy theories* [Kindle version]. Polity Press.
- Centre for Analysis of the Radical Right. (2019). 'The Great Replacement' – Decoding the Christchurch terrorist manifesto. <https://www.radicalrightanalysis.com/2019/03/18/the-great-replacement-decoding-the-christchurch-terrorist-manifesto/>
- Davey, J., & Ebner, J. (2019). 'The Great Replacement': The violent consequences of mainstreamed extremism. Institute for Strategic Dialogue. <https://www.isdglobal.org/isd-publications/the-great-replacement-the-violent-consequences-of-mainstreamed-extremism/>
- De Bolle, C. (2020). Foreword. In Europol. (Ed.), *European Union terrorism situation and trend report (TE-SAT) 2020* (p. 4). European Union Agency for Law Enforcement Cooperation. <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2020>
- Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S., & Deravi, F. (2019). Understanding conspiracy theories. *Advances in Political Psychology*, 40(1), 3-35. <https://doi.org/10.1111/pops.12568>
- Douglas, K., Sutton, R., Cichocka, A., Ang, J., Deravi, F., Uscinski, J., & Nefes, T. (2019). *Why do people adopt conspiracy theories, how are they communicated, and what are their risks?* Centre for Research and Evidence on Security Threats. <https://crestresearch.ac.uk/news/how-are-conspiracy-theories-adopted-and-what-are-their-risks/>
- Ekman, M. (2019). Anti-immigrant sentiments and mobilization on the internet. In K. Smets, Leurs, K., Georgiou, M., Witteborn, S., & Gajjala, R. (Eds.), *The SAGE handbook of media and migration* (1st ed.) (pp. 551-562). Sage.
- European Commission. (2020). *What are conspiracy theories? Why do they flourish?* https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/fighting-disinformation/identifying-conspiracy-theories_en#what-are-conspiracy-theories-why-do-they-flourish
- Europol. (2020). *European Union terrorism situation and trend report (TE-SAT) 2020*. European Union Agency for Law Enforcement Cooperation. <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2020>
- Freeman, D., & Bentall, R. P. (2017). The concomitants of conspiracy concerns. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 52, 595-604. <https://doi.org/10.1007/s00127-017-1354-4>
- Goertzel, T. (1994). Belief in conspiracy theories. *Political Psychology*, 15(4), 731-742. <https://doi.org/10.2307/3791630>
- Guess, A. M., Lerner, M., Lyons, B., Montgomery, J. M., Nyhan, B., Reifler, J., & Sircar, N. (2020). A digital media literacy intervention increases discernment between mainstream and false news in the United States and India. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(27), 15536-15545. <https://doi.org/10.1073/pnas.1920498117>

- Hofstadter, R. (1964). *The paranoid style in American politics*. Harper's Magazine. <https://harpers.org/archive/1964/11/the-paranoid-style-in-american-politics/>
- Hooper, R. (2020). Populism and conspiracy theory in Latin America. In M. Butter & Knight, P. (Eds.), *Routledge handbook of conspiracy theories* [Kindle version]. Routledge.
- Hristov, T., McKenzie-McHarg, A., & Romero-Reche, A. (2020). Introduction. In M. Butter & Knight, P. (Eds.), *Routledge handbook of conspiracy theories* [Kindle version]. Routledge.
- Institute for Strategic Dialogue. (2020). *Covid-19 disinformation briefing No. 2. Far-right mobilisation*. Institute for Strategic Dialogue. <https://www.isdglobal.org/wp-content/uploads/2020/04/Covid-Briefing-2.pdf>
- Institute of Economics & Peace. (2020). *Global Terrorism Index 2019. Measuring the impact of terrorism*. Institute of Economics & Peace. <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2020/08/GTI-2019web.pdf>
- Jackson, P. N. (2018). Conspiracy theories and neo-Nazism in the cultic milieu. In A. Dyrendal, Robertson, D., & Aspren, E. (Eds.), *The handbook of conspiracy theories and contemporary religion* (pp. 461-489). Brill Handbooks on Contemporary Religion.
- Katz, R. (2020). *The far-right's online discourse on COVID-19 pandemic*. https://ent.siteintelgroup.com/index.php?option=com_acymailing&ctrl=archive&task=view&mailid=20576&key=4lfGcEyn&subid=1472-t9ir9gm3ghmVr7&tmpl=component
- Klein, O., & Muis, J. (2018). Online discontent: Comparing western European far-right groups on Facebook. *European Societies*, 21(4), 540-562. <https://doi.org/10.1080/14616696.2018.1494293>
- Krekó, P. (2020). Countering conspiracy theories and misinformation. In M. Butter & Knight, P. (Eds.), *Routledge handbook of conspiracy theories* [Kindle version]. Routledge.
- Krouwel, A., Kutiyski, Y., van Prooijen, J.-W., Martinsson, J., & Markstedt, E. (2017). Does extreme political ideology predict conspiracy beliefs, economic evaluations and political trust? Evidence from Sweden. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 435-462. <https://doi.org/10.5964/jspp.v5i2.745>
- Labbe, C., Padovese, V., Richter, M., & Harling, A.-S. (2020). *QAnon's deep state conspiracies spread to Europe*. NewsGuard. <https://www.newsguardtech.com/special-report-qanon/>
- Lee, B. (2020). Radicalisation and conspiracy theories. In M. Butter & Knight, P. (Eds.), *Routledge handbook of conspiracy theories* [Kindle version]. Routledge.
- Les Ambassadeurs d'expression citoyenne. (2020). *Les Joutes Verbales*. <https://ambassadeurs.org/les-joutes-verbales/>
- Lewandowsky, S., & Cook, J. (2020). *The conspiracy theory handbook*. Center for Climate Change Communication, George Mason University. <https://www.climatechangecommunication.org/wp-content/uploads/2020/03/ConspiracyTheoryHandbook.pdf>
- Lewandowsky, S., van der Linden, S., & Cook, J. (2018). Can we inoculate against fake news? *CREST Security Review*, (8), 10-11. <https://crestresearch.ac.uk/comment/can-we-inoculate-against-fake-news/>
- Marchiewska, M., & Cichocka, A. (2020, 23 March). *How a gender conspiracy theory is spreading across the world*. The Conversation. <https://theconversation.com/how-a-gender-conspiracy-theory-is-spreading-across-the-world-133854>
- McKenzie-McHarg, A. (2020). Conceptual history and conspiracy theory. In M. Butter & Knight, P. (Eds.), *Routledge handbook of conspiracy theories* [Kindle version]. Routledge.
- Mulligan, K., & Habel, P. (2012). The implications of fictional media for political beliefs. *American Politics Research*, 41(1), 122-146. <https://doi.org/10.1177/1532673X12453758>
- Nelson, A. (2020, 22 July). *What is Pizzagate? The fake news scandal involving Hilary Clinton and Wikileaks explained - And why it's trending amid Epstein inquiry*. The Scotsman. <https://www.scotsman.com/news/politics/what-pizzagate-fake-news-scandal-involving-hilary-clinton-and-wikileaks-explained-and-why-its-trending-amid-epstein-inquiry-2879166>
- Radicalisation Awareness Network (2020). *Violent right-wing extremism in focus*. <https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we->

[do/networks/radicalisation_awareness_network/docs/ran_brochure_violent_right_wing_extremism_in_focus_en.pdf](https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/docs/ran_brochure_violent_right_wing_extremism_in_focus_en.pdf)

Radicalisation Awareness Network (2019). *Extremism, radicalisation & mental health: Handbook for practitioners*. RAN Centre of Excellence. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-h-and-sc/docs/ran_h-sc_handbook-for-practitioners_extremism-radicalisation-mental-health_112019_en.pdf

Radicalisation Awareness Network (2019). *RAN EDU meeting on dealing with religion-inspired extremist ideologies in school*, Ex Post Paper. Antwerp, Belgium: RAN Centre of Excellence, p. 11. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu/docs/ran_edu_meeting_dealing_religion-inspired_extremist_ideologies_school_14-15_112019_en.pdf

Radicalisation Awareness Network (2019). *Doing digital youth work in a P/CVE context*. Ex post paper, Radicalisation Awareness Network. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/ran_yf-c_doing_digital_youth_work_in-p-cve_context_copenhagen_29112019_en.pdf

Radicalisation Awareness Network (2019). *Far-right extremism. A practical introduction*. RAN Centre of Excellence. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/ran_fre_factbook_20191205_en.pdf

Radicalisation Awareness Network (2017). *Dealing with fake news, conspiracy theories and propaganda in the classroom*. Ex post paper, RAN Centre of Excellence. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu/docs/ran_edu_dealing_fake_news_conspiracy_theories_propaganda_classroom_29-30_11_2017.pdf

Radu, R. N., & Schultz, T. (2017). *Conspiracy theories and (the) media (studies)*. Working Paper Feb. 2017, CA COST Action CA15101, Comparative Analysis of Conspiracy Theories (COMPACT). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3089178>

Sessa, M. G. (2020, 27 April). *COVID-19 conspiracy theories: Comparative trends in Italy, France, and Spain*. EU DisinfoLab. <https://www.disinfo.eu/publications/covid-19-conspiracy-theories-comparative-trends-in-italy-france-and-spain/>

Sunstein, C. R. (2016). *Conspiracy theories and other dangerous ideas* [Kindle version]. Simon & Schuster.

Sunstein, C. R., & Vermeule, A. (2009). Conspiracy theories: Causes and cures. *Journal of Political Philosophy*, 17(2), 202-227. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2008.00325.x>

UNODC. (2012). *The use of the internet for terrorist purposes*. United Nations Office on Drugs and Crime. https://www.unodc.org/documents/terrorism/Publications/Use_of_Internet_for_Terrorist_Purposes/ebook_use_of_the_internet_for_terrorist_purposes.pdf

van Prooijen, J.-W., Krouwel, A. P. M., & Pollet, T. V. (2015). Political extremism predicts belief in conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science*, 6(5), 570-578. <https://doi.org/10.1177/1948550614567356>

Weimann, G. (2015). *Terrorism in cyberspace: The next generation*. Woodrow Wilson Center Press with Columbia University Press.

Winter, A. (2014). My enemies must be friends: The American extreme-right, conspiracy theory, Islam, and the Middle East. In M. Butter & Reinkowski, M. (Eds.), *Conspiracy theories in the United States and the Middle East* (pp. 35-58). De Gruyter.

Zadrozny, B. (2020, 19 February). *What is the 'boogaloo'? How online calls for a violent uprising are hitting the mainstream*. NBC News. <https://www.nbcnews.com/tech/social-media/what-boogaloo-how-online-calls-violent-uprising-are-getting-organized-n1138461>

Zadrozny, B., & Collins, B. (2018, 14 August). *How three conspiracy theorists took 'Q' and sparked Qanon*. NBC News. <https://www.nbcnews.com/tech/tech-news/how-three-conspiracy-theorists-took-q-sparked-qanon-n900531>

Zollo, F., Bessi, A., Del Vicario, M., Scala, A., Caldarelli, G., Shekhtman, L., Havlin, S., & Quattrociocchi, W. (2017). Debunking in a world of tribes. *PLOS ONE*, 12(7), e0181821.

<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0181821>

Apie autorių

Francesco Farinelli yra istorijos tyrėjas, daugiausia dėmesio skiriantis terorizmo ir radikalizacijos klausimams. Bolonijos universitete jis įgijo istorijos daktaro laipsnį. Jis dirba Europos demokratijos fondo programų direktoriumi ir yra informuotumo apie radikalizaciją tinklo ekspertų grupės narys. Jis yra parašęs esė ir knygų terorizmo tema, taip pat metodinių leidinių, kuriuose siūloma praktinių radikalizacijos prevencijos priemonių pirmosios grandies specialistams. Jo patirtis ir publikacijos apima netikrų naujienų ir sąmokslo teorijų tyrimus žiniasklaidos naratyvuose ir jų poveikį visuomenei.

KAIP RASTI INFORMACIJOS APIE ES

Internetas

Informacijos apie Europos Sąjungą visomis oficialiosiomis ES kalbomis galima rasti svetainėje „Europa“ adresu https://europa.eu/european-union/index_lt

ES leidiniai

Nemokamus ir mokamus ES leidinius galite atsisiųsti arba užsisakyti adresu <https://op.europa.eu/lt/publications>. Jeigu jums reikia daugiau nemokamų leidinių egzempliorių, kreipkitės į „Europe Direct“ arba į vietos informacijos centrą (https://europa.eu/european-union/contact_lt).

ES teisė ir susiję dokumentai

Norėdami susipažinti su ES teisine informacija, įskaitant visus ES teisės aktus nuo 1952 m. visomis oficialiosiomis kalbomis, apsilankykite svetainėje *EUR-Lex* (eur-lex.europa.eu).

ES atvirieji duomenys

ES atvirųjų duomenų portale (<http://data.europa.eu/euodp/lt>) suteikiama prieiga prie ES duomenų rinkinių. Šiuos duomenis galima nemokamai atsisiųsti ir pakartotinai naudoti tiek komerciniais, tiek nekomerciniais tikslais.

Radicalisation Awareness Network

Publications Office
of the European Union